

МИЛОРАД ВАСОВИЋ

ПРИВРЕДНО - ГЕОГРАФСКА ПРОМАТРАЊА СЛИВА РАЉЕ И ЈЕЗАВЕ

Слив Раље и Језаве лежи између пожаревачког Поморавља на И, смедеревског Подунавља на С и слива Јасенице на Ј. Западну границу чине Парцански Вис и Ковиона-узвишења, која доминирају сливом и претстављају изворишни део Раље. Слив се пружа најпре од З ка И, дужином око 43 км, а затим од Ј ка С, дужином око 26 км, те има приближно облик положењег слова Т. Површина му износи 672 км².

У овим границама постоји 31 село, 1 варошица и 1 град (Смедерево).

ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСКЕ ОСОБИНЕ

Геолошки састав и облици земљишта. — У сливу Раље и Језаве преовлађују терцијерне насlage (1, 53), које су између Дунава и Раље делимично покривене лесом. Терцијерне насlage су претстављене песковима, пешчарима, агломератима, глињцима и кречњацима. Последње насlage су сарматске и кретацејске старости. Кретацејски (голтски) кречњаци садрже „гвожђевите конкреције са толико гвожђа, да се могу рудом сматрати“. (1, 45). Они учествују у саставу Парцанског Виса и Ковионе, заједно са глињцима у којима има жица кварца и друза пирита и калцита. Најзад, Раља и Језава са притокама наталожиле су око својих корита знатне количине алувијалног наноса. Делујући на земљиште сваког састава, спољашње силе су створиле растресити покривач погодан за многе културе.

Слив Раље и Језаве се карактерише абразионим и флувијалним елементима рељефа. Панонско неогено језеро израдило је у овој области четири површи и то: београдску, пиносавску, рипањску (2, 199) и качерску. Оне су дисециране сталним и повременим токовима, те су заостале само на појединим местима. Делови најниже, тј. београдске површи, сачувани су у источном делу области, а делови највише, тј. качерске површи на Парцанском Вису и Ковиони. Сем тога, на Парцанском Вису су очувани клифови качерске језерске фазе (3, 13). Површи су најјаче

дисециране и долине највише удубене око Малог Пожаревца, Сенаје и Шепшина. У овом су делу врло честе јаруге и суве долине врло стрмих страна. Како је земљиште песковито, то се токови брзо удубљују. Да би се спречило удубљивање а нарочито јако спирање, сади се по долинским странама багремова шума. У источном делу су Раља, Језава и Морава израдиле велико проширење. Сама долина Раље је широка 700 до 800 м а на неким местима и 1 км.

Климатске прилике. — Да би се добила претстава о климатским приликама слива Раље и Језаве, интерпретираће се подаци са метеоролошке станице Смедерево, где су вршена осматрања од 1925 до 1940 године (4). Истина, Смедерево је изложено панонским утицајима и, сем тога, лежи на 80 м, док се у извесним деловима области земљиште пење изнад 200 па и 300 м; али, како ближа станица не постоји, то се морају употребити ови подаци.

Средња месечна температура ваздуха за поменути период износила је:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
0,3	0,5	5,8	11,5	16,5	19,9	22,3	21,3	17,2	12,5	7,9	1,2

Из ове таблице се види да је разлика између најхладнијег месеца (јануара) и најтоплијег месеца (јула) 22°C. Даље се види да је температура, почев од марта до новембра релативно висока — изнад 5°, те се може узети да је вегетациона периода дуга око седам па и више месеци. Али, да би се добила тачнија претстава о температурном стању испитиваног слива, изнећемо максималне и минималне средње месечне температуре. Тако су највеће средње месечне температуре износиле:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
6,6	6,8	10,7	15,2	19,1	21,8	24,0	23,7	20,6	17,0	11,8	5,0

Услед повишених зимских температура смањена је температурна амплитуда на 19°,0. За исти период, тј. од 1925 до 1940 год. најмање средње месечне температуре износиле су:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
-6,6	-9,4	-0,9	7,8	13,4	17,1	20,1	17,8	13,9	9,0	5,2	-4,1

У овом случају, температурна амплитуда је повећана на 29,5° и то услед снижених зимских температура. Ова таблица показује још и то, да је извесних година током целог марта температура негативна, што утиче да пролећна сетва и други пољски радови касније отпочну.

На плећатим косама и површима чести су јануарски мразеви, када температура спадне и до -35° . Тада дрвеће „пуца“ и касније се осуши. Становништво је запазило да и тле испуца приликом јаким мразева; ово се дешава оних зима, када нема снега. Зимски мразеви су често врло опасни за усеве, јер са коса и површи ветрови снесу снег и жита измрзну. Мразеви су чешћи с јесени него с пролећа. Високе летње температуре проузрокују интензивно испаравање нарочито нижих делова. Тада се смоничаво тле исуши и пуца. Услед тога се виногради суше или већу.

Од ветрова су најзначајнији: кошава, јужни, југозападни и северозападни ветар. Кошава дува у зимској а остала три ветра у летњој половини године. Својим механичким дејством кошава врло неповољно утиче на жита и дрвеће: дувајући најјаче преко површи и коса, она са њих односи снег и излаже их мразу; сем тога, често ломе гране дрвећу. Дувајући великом брзином, она појачава испаравање и снижава температуру. Јужни ветар исто тако може бити штетан, нарочито ако дува у априлу и мају. Иначе, он дува у другој половини маја и у јуну. Овај ветар често одува цвет са воћака; како је топао, то спрљи цвет. Од њега страдају нарочито шљиве, грожђе и поврће. Северозападни и југозападни ветрови доносе падавине.

Годишња количина падавина износи 625 мм и током године је овако распоређена:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
42,0	34,6	43,2	50,2	80,1	78,8	51,2	52,5	44,6	59,3	42,8	45,7

Изнета количина падавина довољна је готово за све културе које се у овом крају гаје. Али је за те културе нарочито важан распоред падавина, којих је највише у вегетационој периоди. Из горње таблице се види да од маја до августа падне највише талоба; мајски максимум је врло повољан за жита, док су јунске и јулске кише особито повољне за кукуруз. За жита је великог значаја снежни покривач који траје обично од 20 децембра до 1 марта. Отапајући се постепено, снег у знатној мери натопи земљу. Али, као што је речено, ветрови често снесу са површи и коса знатне количине снега, од кога се у нижим деловима образују сметови. Ови сметови наносе житу знатне штете. Они најпре „патоцу“ земљу, тј. следе жито и земљу; како се врло дуго отапају, то проузрокују труљење жита. У нижим деловима с пролећа се јавља елана; најчешћа је у другој половини марта, али се јавља и крајем априла и почетком маја. Она је врло штетна, јер пада у време сејања култура. Млад пасуљ може сасвим да уништи. Сем тога, шкоди кукурузу и виноградима. И роса је најчешћа у алувијалним равнинама. Она је повољна за поврће, нарочито за купус, паприку и др. Плитка издан и обилна роса чине да се поврће у алувијалним равнинама готово

не залива. Неких се година у априлу, мају па и у јуну јавља и „тоња“, тј. врло густа магла. Она је тешка и густа те за два до три дана онемогући инсолацију. Сем тога, она снижава температуру. „Тоња“ врло неповољно утиче на жита и поврће: када се подигне, огреје сунце и услед тога се на влажним културама појави плесан; за кратко време културе поцрне и иструну.

Као што је речено, у испитиваном сливу кише падају највише у летњој половини године и то у облику пљускова; често се, међутим, дешава да падне и град који оштећује или уништава многе културе, нарочито жита и кукуруз. Тако је 1948 год. пао град непосредно пред жетву и у неким селима истресао 90% зрна; струкове кукуруза, међутим, сасвим је исцепао.

Хидрографске особине. — У целини узето, слив Раље и Језаве је релативно богат водом. Бунара, извора и површинских токова има у свим деловима слива, само они немају свуда исти значај нити исте особине.

Већ је речено да се алувијалне равни и нижи делови уопште, карактеришу плитком издани. Око саме Раље и Језаве земљиште је подводно током целе године; нешто даље од река бунари су дубоки 2 до 3 м а у Коларима већ 6 до 12 м. У оним селима, која леже на површима, бунари су различитих дубина: од 10 до 30 па чак и до 60 м. Највише воде имају они бунари који су ископани у шљунковитом и песковитом земљишту. У Пударцима се копало до 70 м па се ипак није наишло на воду. У овом селу и по двадесет кућа користе један бунар; у многим селима бунари су на међама двају дворишта и служе потребама двеју кућа. Пошто су у неким селима извори ретки и слаби или удаљени од села, то је снабдевање водом (нарочито сушних лета) јако отежано. У селима Горњој Дубони, Малом Орашју, Пударцима, Бадљевици и другим, сељаци су принуђени да доносе воду са знатног отстојања и то у већим судовима и бурадима. Стоку нападају кишницом коју хватају у нарочито ископаним локвама. За потребе виноградарства вода се такође доноси из села. 1923 год. у овој области настали су трусови. Тада су у Пударцима и Малој Иванчи многи бунари пресахнули и вода се појавила на другим местима.

Извори су на благим прегибима којима се површи и косе спуштају у алувијалне равни. Незнатног су капацитета али су константни. Највише је такозваних „пиштака“.

Сливу Раље и Језаве припадају многобројни потоци и речице. Сви они потичу од слабих извора и преко лета најчешће пресушују. И Раља са Коњском Реком преко лета готово пресуши услед испаравања и извођења воде јазовима за наводњавање. Језава, међутим, ни у зимској половини године не постоји као јединствена река у горњем и средњем току: све до села Липе њено корито је суво или местимично под водом, а од овог села

па до ушћа она претставља реку широку и до 15 м. Око села Вранова, Радинца и Липе виде се многобројни напуштени меандри, који су покривени барским биљкама, неплодни и непроходни. Они су легло комараца. Између Језаве и Мораве подигнута су три бедема. Један од њих пресеца горњи ток Бадрике, те ова не отиче. Два су бедема подигнута пре 15 до 20 година а трећи пре 1 године. Пре подизања ових бедема Морава се јако изливала и при том спајала са Језавом. По сећању сељака, приликом тих поводња стварала се непрегледна водена маса, чија је дубина износила најмање 1 м. По њој су се сељаци кретали чамцима од дасака или издубеног дрвета. Поплаве су настајале најчешће с пролећа. Али оне су биле и од користи јер су наносиле плодан муљ. Док се Морава са Језавом изливала углавном с пролећа, дотле се Раља изливала и излива најчешће лети, јер су тада пљускови и провале облака чести. Тада су нижи делови алувијалне равни, почев од Мале Иванче па до ушћа, под водом. Тако су, дакле, поплаве и плитка издан главни узроци због којих су нижи делови алувијалне равни готово необрађени.

Педолошки услови. — Обрадиво земљиште није исто у свим деловима слива Раље и Језаве; оно је друкчије у алувијалним равнима него на површима и косама и друкчије на нижим него на вишим површима.

Према проучавању А. Стебута (5, 51) у речним долинама преовлађују алувијални и делувијални наноси, који су најдебљи у Годомину. Они претстављају најплодније тле познато у народу као „кумсака“ или „кумсача“. Интересантно је да је ово тле, које је распрострањено у подводним крајевима плодније него ма где у северној или западној Србији. Ово је стога, „што је узрок његовог замочаривања скоро само надолазак речне воде, а не високи ниво подземне воде; речна пак вода, кад не стагнира, није толико штетна као подземна.“ (5, 51).

Обрадиво земљиште београдске, рипањске и пиносавске површи такође је знатне дебљине и претстављено смоницама и гајњачама. Смонице су најчешће у вишим деловима алувијалних равни и по речним терасама; пењу се од 200 до 300 м. То су „тешке али плодне црнице“, са знатним процентом хумуса и нешто креча. Влажне су јер су барског порекла и имају особину да упијају и задржавају кишницу. За јаких суша оне испуцају, док се после киша по површини заборе. И пукотине и кора утичу да се поврће и кукуруз суше, нарочито док су млади. Смоница се тешко оре, „каипа се“ јер је лепљива и масна. Изнад смонице су гајњаче, „руда земљишта, која се налазе у даљој стадији оподозљавања но смонице.“ (5, 50). Гајњаче су спрате са стрмијих падина и висова и из јаруга а наталожене на додиру вишег и нижег земљишта. Тако је испод Парцанског Виса и Ковисне, који претстављају остатке качерске површи, слој обради-

вог земљишта дебљи него на њима самима: око тунела испод Ковионе, око села Парцана, изнад станице Раље и на другим местима оголићена је стеновита подлога.

Гајењаче, као растреситије и порозније земљиште, осетљивије су на сушу од смоница и то тим више, што се иде на већу висину. Чак и оних година, када падне знатна количина талога, гајењаче су неродне ако се добро не нађубре и не обраде.

Биљни и животињски свет. — Као што се из претходног излагања види, климатске прилике су готово једнолике у целој области, те би по њима природна вегетација била иста. Међутим, она није иста због тога, што нису свуда исти локални хидрографски и педолошки услови земљишта и што човек није свуда вршио исти утицај на њу. Тако је у мочварној и ниској алувијалној равни Језаве — око корита и напуштених меандара — биљни свет претстављен трском, шеваром и локвањем. Како је корито Језаве већим делом без воде а усто мочварно, то је готово свуда покривено поменутих барским биљкама. Идући даље преко алувијалне равни расту врба, топола, јасен и границе. На многим су се местима очувала храстова стабла која често имају и до 2 метра у пречнику. Али у овој алувијалној равни нема већих шумских комплекса, већ само мањих и изолованих забрана. Између њих су најпре пространи приватни или сеоски пашњаци и ливаде, који су све ређи и мањи што се иде даље од реке. У време испитивања Боривоја Дробњаковића (1925 год.) Годоминско Поље је било „богато испашама.“ Данас је оно већим делом обрађено, али је под пашњацима заостала знатна површина. Због особитог квалитета траве, ови су пашњаци на далеко чувени. И у долини Коњске Реке биљни свет је сличног распрострањења, док је у долини Раље нешто друкчији: највише је ливада, које чине готово непрекидан појас од Колара до Поповића и Мале Иванче. У изворишту Раље — на падинама Парцанског Виса — је храстова шума; она покрива и извесне делове Ковионе. Под мањим шумским комплексима је и земљиште око Камендола, Водња, и Држња на левој, и око Шепшина, Дубоне, Малог Орашја и Суводола на десној страни Раље. Шума је заостала на стрмијим падинама, по истакнутим узвишењима и дубоким долинама и јаругама, тј. тамо, где је немогуће орати.

До Првог светског рата око Језаве је био густ и простран шумски покривач. Тога се сећају старији људи. И многи топографски називи као: Јасеновац, Глоговача, Лугови и др. указују на то да је било шуме. Шума је крчена напореда са прираштањем становништва и деобом земље. Дрво је извожено у Смедереву и Пожаревац, али је највише трошено за домаће потребе. Пошто раније није било пећи ни шпорета већ само огњишта, то су сељаци — ложећи чак и стабла и класе — трошили несразмерно више дрва него данас. Сем тога, дрво је било једино погонско гориво сеоских млинова.

Али док се у подводној алувијалној равни око Језаве шума одржала све до Првог светског рата, дотле је она у осталим делвима слива ишчезла знатно раније. Но и у прошлости шумски покривач није био увек непрекидан. Тако је за време средње-вековне српске државе било пространих шума, али је долина Мораве — па и Раље и Језаве — била врло насељена и обрађена. То се види из путописа Де ла Брок и Јеро в о г који вели: „Отуд (тј. од Сталаћа, мој. прим.) пројахах кроз веома леп и густо насељен крај низ речену реку Мораву (6, 129). А затим сам јахао . . . кроз велику шуму. Али, иако је то шумовит и планински крај, он је врло добро настањен селима . . . и има свега што је човеку потребно . . .“ (6, 129). „По тим долинама постоји велико мноштво села и добрих намирница, а нарочито доброг вина.“ (6, 131). После пропасти српске државе 1459 год. земља је опустела и поново зарасла у непроходну углавном храстову шуму. О томе говори Саломон Швајгер, који је 1577 год. путовао од Колара према југу и забележио да је „предео ретко насељен и рђаво обрађен, да у три дана нису видели више него пет рђавих сеоца.“ (7, 13). Годину дана касније Стеван Герлах пише да је „између Баточине и Паланке сама пустош, ништа није обрађено, нема села“ и да су Колари „мало кукавно село, у којем станују све сами Турци“ (7, 13). Свакако је тада и око Колара била шума. Од тада, па до Свиштовског Мира и Првог српског устанка и током целе владавине кнеза Милоша, шума је била готово непрекидна. У њој је било разне дивљачи. Тако је око Језаве све до Првог светског рата било много зечева и лисица. У изворишном делу Раље и Коњске Реке извесно је било дивљих свиња, а нарочито курјака и лисица. И данас их има у пошумљенијим и мање проходним долинама и јаругама око Дубоне, Бегаљице, Бадљевице, Шепшина итд.

Рудно богатство. — У сливу Раље и Језаве нема значајнијих рудних налазишта. Једино се у изворишту Раље, испод Ковионе, јављају „гвожђевите конкреције у кретацејском кречњаку“ . . . које „садрже толико гвожђа, да се по томе као добра руда гвожђа могу сматрати.“ По Ј. Жујовићу (1, 45) у атару села Парцана, које припада сливу Раље, као и у атарима села Бабе, Стојника и Губеревца, који су ван слива, „има око 200.000 м² површине оловне згуре из некадашњих топионица.“ У тој згури је заостало „толико олова и сребра да је вредно исте згуре још једном претапати.“ Сем поменутих рудних налазишта треба истаћи каменоломе, којих има на много места. Из њих се вади камен за потребе грађевинарства. Из једног таквог каменолома у селу Раљи вади се лапорац и прерађује у цемент.

Становништво и привредни развој.

У одељку о биљном и животињском свету је изнето у кратким цртама каква је била насељеност и привреда од 15 до 19 века. За нас су од нарочитог значаја досељавање и прираштај

становништва, тј. они процеси, који су условили привредни развој области.

Према Б. Дробњаковићу (2, 253), који је испитао највећи део слива, данашње становништво води порекло на првом месту од косовско-метохиских а затим од динарских, тимочко-браничевских, моравско-вардарских и других досељеника. Као и у осталим деловима Шумадије, тако се и овде становништво насељавало од 17 до средине 19 века. Насељавање је било нарочито интензивно после Свиштовског Мира и ослобођења Србије. Досељеници су се настанили на местима која су била пошумљена или пушта и необрађена. Поменути испитивач вели да су после 1813 год. „кад су прилике срећене . . . многе коларске породице које су се вратиле из избеглиштва, отишле у непосредну близину и населиле се у данашњем Суводолу.“ . . . у коме је онда „било доста пусте земље и које је било даље од друма.“ Н. Вучо истиче (12) да је „дуго после ослобођења Србије у области пољопривреде остала претежно сточарска земља.“ „Сточарство је у односу на земљорадњу имало много више услова да се развије јер је готово сва Србија била зарасла шумом, у којој се стока, нарочито свиње и говеда, могла лако и јевтино подизати. Поред тога земља је била слабо насељена, те је стога обиловала доста пространим пашњацима.“ Земљорадња је била на ниском ступњу: владао је „екстензивни и двопољни систем,“ у коме ђубрење готово није било познато.

Пошто је била претежно сточарска земља, она је морала увозити жита из других земаља. Временом, тај се увоз смањивао, јер се земљорадња почела да развија и то нарочито „после коначног укидања десетка у натури.“ Са даљим нормализовањем прилика „пусте земље“ и шуме бивају све мање јер се становништво и даље досељавало, јаче природно намножавало, проширивало насеља и обрадиве површине и прелазило од сточарства на земљорадњу. Простране шуме, плодно земљиште, близина границе и могућност трговања са „преком“ а у позније време развој саобраћаја са Београдом, Смедеревом и Пожаревцем, утицали су да је становништво знатно нарасло. То се види из приложене таблице. (Таблица 1). Тако је 1874 године било већ 30 села, 4.310 домаћинстава и 25.101 становник а 1921 годи, не 7.396 домаћинстава и 41.925 становника, што значи да се за 47 година број становника готово удвостручио. По попису од 15. III. 1948 год. било је 11.154 домаћинства и 54.563 становника (са Смедеревом 70.018). То значи да на 1 км² долази 81 односно 104 становника.

Али је развој привредног живота ове области као и осталих делова Србије био од значаја — поред насељавања земље, намножавања становништва, крчења шуме и стварања обрадивих површина односно преласка са сточарства на земљорадњу — и појава капитала и свих његових значјнијих последица. Наста-

нак новчане привреде, образовање капиталистичког тржишта, изградње железница и путева уопште, развој индустрије, продирање новца у пољопривреду и раслојавање сељаштва — све су то узроци који су у овој насељеној и искрченој области били од великог значаја за привредни развој.

Да би се што више развио „у ширину“, тј. да би проширио своју сферу деловања, капитал је током времена изградио три железничке пруге значајне за ову област (1884 године пругу Београд—Ниш која води западним делом, 1887 године Смедеревско—Плана која води кроз источни део и 1928 године Београд—Мала Крсна која води углавном долином Раље и избија на прве две). Изградња ових железничких пруга била је, дакле, последица продирања капитала, али, када су ове пруге изграђене оне су постале фактор који је утицао да се капиталистичка привреда још јаче, брже и свестраније развија. Настала је изградња смедеревске индустрије као и индустрије у градовима ван слива Раље и Језаве за коју ова област даје извесне сировине или радну снагу (Београд, Велика Плана, Светозарево, Ћуприја итд.), настаје знатно гајење шећерне репе поред железница којима се лако одвози до фабрика шећера у Ћуприји и Београду и уопште настаје образовање унутрашњих тржишта. Напореда са образовањем унутрашњих тржишта — на првом месту смедеревског као најјачег и најзначајнијег — железнички саобраћај увлачи слив и у извозну трговину која добија свестранији карактер јер обухвата готово све врсте производа. Настаје извоз не само у друге области и градове наше земље, него и у иностранство. Сељаштво се све више увлачи у новчане односе, све се више оријентише на тржиште „као продавац својих пољопривредних производа и као купац индустријских производа.“ (12, 248). Сеоски занати почињу ишчезавати или опадати а напореда са свим тим утицајима новчане привреде и тржишта уопште, настаје раслојавање сељаштва. Под теретима разних дажбина и плаћања и са порастом насељености која се у овом сливу развила до аграрне пренасељености, издваја се врло знатан број домаћинстава са малим и ситним поседом а током времена и знатан број домаћинстава без земље. (То ће се видети из наредног одељка у коме се дају подаци о врстама својине и величине поседа). Тако је пауперизација сељаштва постала основни узрок појави допунске привреде.

Овим главним смером кретао се привредни живот области све до завршетка Другог светског рата и ослобођења земље, када су настали нови производни односи и када се у многим грама прешло на планску привреду. Тада настаје аграрна реформа у пољопривреди, стварање сељачких радних и набавно-продајних задруга, интензивна изградња и проширивање смедеревске индустрије, промена начина трговине и извоза и друге социјалистичке одлике привреде. Овај нови привредни живот лагано

себи крчи пут кроз укоренење тековине капитализма, које су, иако постепено ишчежавају, до скоро ипак имале врло значајну улогу, нарочито у пољопривреди.

Таблица 1.— Број становника по појесима из 1874, 1921 и 1948 године.

Назив села	1874		1921		1948	
	Број домаћинства	Број становника	Број домаћинства	Број становника	Број домаћинства	Број становника
Парцани	84	652	262	1.501	277	1.379
Поповић	166	1.024	259	1.429	383	1.783
Камендо	86	555	162	1.166	291	1.534
Пударци	95	647	204	1.126	310	1.447
Дражањ	100	641	199	1.320	328	1.714
Сенаја	56	327	114	662	181	703
М. Пожаревац	97	669	195	1.176	302	1.179
Щепшин	83	534	134	918	248	1.230
Умчари	231	1.342	413	2.424	738	3.421
М. Иванча	111	669	231	1.396	465	2.000
Колари	112	466	117	508	138	710
Ландол	95	571	182	994	236	1.144
Биновац	59	351	109	667	159	845
Врбовац	119	681	202	1.097	267	1.344
Раља (београдска)	71	359	125	664	179	821
Друговац	166	1.119	333	2.059	478	2.502
Бадљевица	56	343	105	584	138	670
Суводол	87	511	160	964	179	1.107
М. Орашје	83	690	208	1.320	329	1.643
Дубона	177	1.101	274	1.595	370	2.100
Водањ	84	477	153	792	232	1.200
Лугавчина	352	1.887	624	3.147	837	3.976
Осипаоница	413	2.256	663	3.448	923	4.616
М. Крсна	122	613	197	1.015	325	1.434
Скобаљ	213	1.060	311	1.666	476	2.064
Михајловац	347	1.976	554	2.976	757	3.795
Липе	326	1.884	489	2.930	735	3.761
Враново	154	799	206	1.244	386	1.789
Радинац	165	897	211	1.137	351	1.598
Раља (пожаревачка)					236	1.144
Смедерево	1.327	5.107	1.611	6.296		15.455
Свега (без Смедерева)	4.310	25.101	7.396	41.925	11.154	54.563
са Смедеревом	5.637	30.208	9.007	48.221	—	70.018

Врсте својине и величина поседа. — 1948 године у сливу Раље је постојала само једна сељачка радна задруга (у Парцанима), те је све земљиште припадало приватним власницима. Међутим, у лето 1951 год. само 10 села нису имала сељачке радне задруге. Тако је са појавом задруга настала и нова врста својине — задружна. Сем приватне и здружне постоји и државна својина земљишта. Да би се овај однос боље уочио, изнеће се привредне површине у ха по секторима власништва. Тако је по подацима од 31. V. 1951 год. било под:

	државне	задружне	приватне	Укупно
Ораницама и баштама	327	2.716	26.775	29.818
воћњацима	4	78	1.533	1.615
виноградима	1	97	1.788	1.886
ливадама	36	175	2.471	2.682
пашњацима	29	42	886	957
трстицима и барама	2	31	624	657
шумом	6	111	2.228	2.345
неплодно	77	245	1.783	2.105
У к у п н о	492	3.495	38.088	42.065 ха.
Од тога обрадиве површине (ораница и башта, воћњака, винограда и ливада)	368	3.065	32.567	36.000 ха.

Из овог прегледа као и из графика види се да је највећи део земљишта под ораницама и баштама: од 42.065 ха, колико износи целокупно земљиште, на оранице и баште отпада.

Таблица 2.— Величина поседа по категоријама

Назив села	Посед од 0 — 2 ха	Посед од 3 — 5 ха	Посед преко 15 ха	Број домаћинства без земље
Парцани	78 домаћ.	101 домаћ.	—	—
Иванча	111 "	100 "	2 домаћ.	—
Поповић	130 "	87 "	1 "	—
Шепшин	57 "	57 "	1 "	—
Дубона	67 "	58 "	—	83 домаћ.
М. Орашје	20 "	89 "	7 "	7 "
Умчари	92 "	142 (од 1-3 278)	2 "	136 "
Дражањ	67 "	76 "	11 "	19 "
Пударци	138 "	65 "	3 "	5 "
Камендо	15 "	90 "	4 "	— "
Водањ	76 "	47 "	9 "	— "
Колари	19 "	54 "	4 "	— "
Биновац	22 "	35 "	4 "	— "
Суводол	16 "	49 "	6 "	1 "
Друговац	115 "	88 "	7 "	35 "
Бадљевица	38 "	25 "	1 "	23 "
Враново	122 "	132 "	6 "	— "
Врбовац	74 "	85 "	18 "	1 "
Вучак	32 "	63 "	3 "	1 "
Липе	187 "	289 "	31 "	23 "
Лугавчина	278 "	330 "	4 "	8 "
М. Крсна	96 "	106 "	6 "	24 "
Михајловац	207 "	308 "	5 "	— "
Осипаоница	300 "	315 "	10 "	36 "
Радинач	143 "	126 "	3 "	— "
Раља	64 "	76 "	3 "	— "
Скобаљ	139 "	192 "	7 "	5 "
Сенаја	120 "	23 "	1 "	— "
С в е г а	2.813	3.208	159	407

29.818 ха; међутим, обрадива површина (оранице и баште, воћњаци, виногради и ливаде) износи 36.000 ха или више од $\frac{3}{4}$ целокупног земљишта. Што се тиче врста својине може се рећи

да је државне земље готово десет пута мање него задружне а ове десет пута мање него приватне. Ово се односи на обрадиве површине.

Величина приватних поседа је различита; највише је домаћинства са 3 до 5 ха. Из података за 1948 и 1949 год. види се да 3.208 домаћинства поседује 3 до 5 ха; исто тако се види да је знатан број домаћинства која поседују до 2 ха — 2.813, док је најмање оних, која поседују преко 15 ха — свега 159. На приложеној табели бр. 2 је изнета величина поседа по категоријама и то за свако село. (Таблица 2). Али како је у области знатна густина насељености и како није било много велепоседа које би захватила последња аграрна реформа, то само у 15 села још и данас има 407 домаћинства без земље.

ПРИВРЕДНЕ ГРАНЕ

1) Земљорадња

Жита и поврће. — С обзиром на то да су алувијалне равни влажније и покривене плоднијим и дебљим наносом него површи и косе, требало би очекивати да су оне углавном под кукурузом и поврћем. Међутим, то није случај. Изузев алувијалну равн Ван Раље, која је највећим делом под ливадама и пашњацима, остале алувијалне равни су већим делом под кукурузом и пшеницом. Идући уз падине коса и преко површи покривених смоницама и гајњачама, види се готово исти распоред култура: пшеница, јечам и кукуруз. Само се у појединим вишим деловима слива види да преовлађује пшеница над кукурузом. То је случај са околином Камендола, Друговца и Парцанског Виса. Исто се тако, само понегде у алувијалним равнима Језаве (и то на десној страни) и Коњске види да превлађује кукуруз над пшеницом. Сејање пшенице и кукуруза на земљишту погодном само за једну од ових култура долази отуда, што многа домаћинства имају њиве или само у алувијалним равнима, или само на површима и косама. И да би домаћинства имала и пшеницу и кукуруз, сеју их једно поред другог. Сем тога, да се земља не би исцрпела једном истом културом, сељаци морају сејати наредне године другу, иако за њу некад нису најповољнији услови (плодород). Према подацима из 1951 године било под:

пшеницом	8.159 ха
кукурузом	11.517 „
јечмом	269 „
шећ. репом	1.105 „
конопљом	77 „
сунцокретом	427 „
кромпиром	629 „

купусом и кељом	202 „
парадајзом	170 „
паприксом	137 „

Као што се види, 1951 год. било је под пшеницом 8.159 ха а под кукурузом знатно више — 11.517 ха.

Из наведених цифара се види да је под кукурузом било 3.358 ха више него под пшеницом.

Веће гајење кукуруза него пшенице није карактеристично само за слив Раље и Језаве, већ и за многе друге крајеве Србије; оно долази отуда, што се кукуруз може свестраније употребити него пшеница. Сем тога у овом су крају сељаци продавали највећи део пшенице и због тога готово целе године јели проју. Тако су — да би себи обезбедили хлеб — настојали да кукурузом засеју што веће површине.

Од врста пшенице највише се гаји озима, тзв. „дрвено жито“, која је пре 10 до 15 година пренета из Баната. Она особито добро успева на плодној смоници али и на гајњачи (уколико се добро нађубри). Сеје се и „банкут“ али ређе јер је неотпоран на мразу. (Да би се добио добар и што „чистији“ род, сељаци оставе по једну њиву са пшеницом да добро сазри; по вршидби жито истријеришу и прву класу оставе за семе. Да би жито било отпорно против болести, још увек се испира у чорби од креча и плавог камена; после рата оно се праши „цериганом“.) Од кукуруза се сеје претежно жути „зубан“, а у Парцанима, Иванчи и неким другима вишим селима бели „јарик“.

У погледу приноса могу се издвојити нижа и виша села. Тако се у нижим деловима атара Умчара и Колара принос пшенице креће од 1000 до 1800 кгр. а кукуруза и до 2500 кгр. по 1 ха; међутим, у атару Друговца, који лежи на рипањској и пиносавској површи и који је претежно под гајњачама, принос пшенице се креће од 1200 до 1300 кгр. по 1 ха а кукуруза од 1600 до 1700 кгр. по 1 ха. Још виша села добијају мање приносе: Камендо који лежи на јако рашчлањеној рипањској површи покривеној тањим слојем подзоластог тла, добија са 1 ха око 900 кгр. пшенице и око 1500 кгр. кукуруза. Парцани, највише село слива, добија за најроднијих година до 1000 кгр. пшенице и до 1200 кгр. кукуруза са 1 ха.

Приноси јако зависе на првом месту од „године“, али исто толико од обраде и неге земљишта, нарочито ђубрења. 1951 год. кукурузи су били тако добро родили, да то није запамћено за последњих 30 до 40 година. У селима око река процењиван је принос на 3000 до 3500 кгр. по 1 ха.

Може се узети да земљу не ђубри око $\frac{2}{3}$ домаћинстава јер немају довољно стоке. У неким селима, међутим, не ђубри се ни $\frac{1}{6}$ земље. Тако се у Доњој и Горњој Дубсни, Малом Орашју, и другим селима, ђубре углавном баште и виногради. Велики

број домаћинства нема ни запрежне стоке. Због тога земљу не узору нити посеју на време. Да би ипак што више и што пре посорали најважније парцеле, сељаци спарују запреге. Колико недостаје сапрежна стока види се из овог примера: у Доњој и Горњој Дубони 370 домаћинства имају 8 пари коња и 44 пара волова, тј. свега 52 пара. То значи да само $\frac{1}{7}$ има запрежну стоку а $\frac{6}{7}$ је нема. Да би се обрадио око 2.300 ха земље, потребно је далеко више запрега.

Од осталих жита сеје се нешто јечма. У 20 села било је засејано 1951 год. свега 269 ха. Сеје се углавном озими јечам.

Од поврћа, према величини засејаних површина, на прво место долази кромпир: под овом културом било је поменуте године 629 ха.

Кромпир се нарочито гаји у вишим селима и то махом за сопствене потребе. Принос је већи у вишим него у нижим деловима: док у Раљи на 1 ха роди до 5.000 кгр., дотле у Парцанима роди и до 10.000 кгр.

Али, поврће се нарочито гаји на десној страни Језаве, почев од Осипаонице па до Годомина и Смедерева, затим око Коњске, Раље и потока који протичу поред неких села. И док су око Лугавчине, Вранова, Липе и у Годомину често десетине хектара под купусом, паприком и парадајзом, дотле је у вишим селима под овим културама највише 20 ари. Карактеристично је то, да су баште претежно на десној страни Језаве. Томе је узрок асиметрија обала ове реке: лева је обала 4 до 5 м виша од десне, те се Језава изливала и плавила махом десну страну; с друге стране, издан је на десној нижој страни плића, што је за поврће особито погодно: на сваком се месту могу брзо и лако ископати бунари, чијом се водом поврће залива.

У Годомину се развија интензивно повртарство. 1951 год. било је више башта под купусом, паприком, луком и другим поврћем. Површине под овим културама биће свакако и веће, јер је овде повртарство приградског карактера, тј. намењено искључиво тржишту. У великим баштама направљени су долапи, из којих се сточном снагом а ређе моторима извлачи вода и вадама разводи по лејама и парцелама. Око плевена, окопавања, наводњавања и брања поврћа запослене су десетине људи.

Свеже поврће износи се свакодневно на смедеревско тржиште. Треба напоменути да је према изнетим педолошким и хидрографским особинама — Годомин врло повољан за влажно поврће, које се у Смедереву троши у великим количинама.

Сељачке радне задруге нарочито настоје да развију напредно повртарство и да поврће гаје на већим површинама. У томе је правцу свакако највише напредовала сељачка радна задруга у Лугавчини; 1951 год. она је гајила разну поврће на комплексу земљишта великом преко 25 ха. У овој великој и

заједничкој башти радило је више задругара; заливање поврћа се вршило на најсавременији начин: нарочити мотор извлачио је воду а ова је вадама разливана преко леја.

Док језавска села гаје поврће претежно за тржиште, дотле га виша села, као што је речено, гаје искључиво за домаће потребе. Због тога у последњим селима нема професионалних баштована. Постоји разлика и у неги и подизању поврћа: док се оно у језавским селима залива, дотле се око Коњске Реке и других токова наводњава; ово се чини стога, што су речни токови јачи а падови већи.

Индустриске културе. — У испитиваном се сливу гаје ове индустриске културе: конопља, шећерна репа и сунцокрет.

На гајење ових индустриских култура, нарочито шећерне репе, утицала је у највећој мери изградња моравске железнице. Јер, „железнички саобраћај је омогућио развој индустрије, у првом реду аграрне (подизање млинова, пиваре, фабрике шећера...), и даље подизање фабрика тканина“. (8, 57). Чим су „у Ђуприји и Београду подигнуте фабрике шећера, око пруге се у доњем делу долином лево од реке... почела гајити и шећерна репа“. (8, 57).

Према подацима из 1951 год. само у 10 источних села гајила се конопља на 59, шећерна репа на 984 и сунцокрет на 270 ха.

Конопља и шећерна репа гаје се више у језавским, а сунцокрет у раљским селима. Што се тиче конопље то долази отуда, што је за њу врло погодно влажно земљиште какво је око Језаве; међутим, веће гајење шећерне репе у овом делу долази **отупа**, што је њу лакше превести до утоварних станица преко равног земљишта лево од реке. Јер, превоз шећерне репе као обилног производа толико је тежак, да сељаци — чак и у атарима који су потпуно равни — гаје ову културу око села и пруге. Сунцокрет, међутим, гаје углавном села на површима, јер је његово семе лако превести до утоварних станица преко вишег и рашчлањеног земљишта; сем тога, сунцокрет је култура којој сувље земљиште на површима више одговара него влажније око река. То се види и по приносима. Тако је око Језаве принос 7,5 до 8, а око Врбовца и Михајловац 8 до 9 и више метарских центи по 1 ха. И код осталих индустриских култура принос је различит. Тако је принос шећерне репе 140 до 150 метарских центи по 1 ха (у селима око Језаве), а 80 до 90 метарских центи у Врбовцу и Михајловцу (селима на површи). Нарочито је велика разлика у приносу конопље, који је у језавским селима 12,5, док је у Врбовцу и Михајловцу 3 до 5,5 метарских центи по 1 ха.

Конопља се гаји већим делом за домаће потребе а мањим делом за тржиште. Овој, за текстилну индустрију значајној култури, не поклања се готово никаква пажња. Међутим, гајењу сунцокрета а нарочито шећерне репе поклања се све више

пажње. Тако се сваке године од ослобођења настоји преко месних народних одбора да сељаци засеју што веће површине овим културама.

Као што је изнето, репу и сунцокрет сељаци обично довозе и утоварују на железничким станицама, тј. предају држави. Као накнаду они добијају (сем новца) одређену количину шећера и зејтина.

Раније, врло вероватно још за време Турака, изгледа да се гајио и дуван. На то указује народно предање и топографски назив „Дуваниште“ (североисточно од Ландола).

Пољопривредне справе и оруђа

Ниво земљорадничке производње неке области најбоље се може оценити по техничком нивоу производње. Због тога ћемо овде укратко изнети каквим се справама и алаткама служе сељаци испитиваног слива.

У селима се употребљавају гвоздени плугови, које имају готово сва домаћинства па чак и она са најмањим поседом. Нешто мање има дрљача, већином гвоздених. Сем ових основних, сељаци употребљавају и друге справе и оруђа: сејалице за жито и кукуруз, прашаче, селекторе, жетелице (руководачице и самовезачице), косачице, ређе тракторе и то у сељачким радним задругама, затим вршалице, ветрењаче и тријере. Ако се путује долином Раље и Језаве у време жетве — а то је почетком јула — приметитиће се, да највећи број сељака жање жетелицама. Руком се жање једино polegло жито или жито на стрмијим падинама, преко којих се тешко крећу и запреге и жетелице. Слично је у време косидбе: многи сељаци употребљују косачице. Али ни једна четвртина сељака нема жетелице и косачице; због тога се врши позајмљивање, а ређе удруживање: једно домаћинство да машину а друго запрегу. Захваљујући употреби жетелица, сељаци пожању за 10 до 15 дана. И вршидба се брзо обавља, јер готово свако село има 2 до 3 вршалице (Дубона има 7). При томе се одржала пракса да вршалице „путују“ по другим селима. Захваљујући мноштву вршалица, данас се врло ретко врше коњима. И уколико се оваква врша одржала, она се практикује једино онда, када сељаку дотраје жито а треба подуже да чека на ред за вршалицу. И да би имао „хлеба од новог“ док не дође на ред за вршалицу, он коњима оврше извесну количину жита.

Иако мали број сељака располаже савременим пољопривредним справама (нажалост, нисмо могли добити податке ове врсте), ипак се њима готово сви служе. Као што смо видели, то нарочито важи за употребу жетелица и вршалица. Због тога се намеће закључак да је технички ниво у земљорадњи испи-

тиваног слива отприлике на оној висини, на којој је у највећем делу Баната и Војводине уопште. Он је на већој висини него у многим другим деловима Србије.

2) Воћарство

Благо заталасано побрђе незнатне висине, знатна инсолација са познатом дугом и топлом јесени и плодно тле различитих типова и варијетета, омогућују успевање свих врста средње-европског воћа. Као што је изнето, воће је засађено на површини од 1615 ха, што значи да заузима знатно земљиште; на тој површини је засађено 531.249 стабала разних воћака од којих је само шљива 373.589 стабала. Па ипак воћарство овог краја нема оне размере нити онај значај који би могло имати с обзиром на природне услове. Потреба за обрадивим површинама јесте главни разлог због кога воћарство није јаче развијено.

У језавским селима воћњаци су на оцедитијем и сувљем земљишту, тј. претежно лево од реке. Ограђени су врљикама и служе као „чаири“ у којима се напаса и ноћива стока. На побрђу, међутим, воћњаци су засађени на благим падинама, а често и по теменима коса. На падинама је најчешће шљива „маџарка“, која је неотпорна против слане и мрза, најчешћег у удолинама и затвореним депресијама. На теменима коса је најчешће орах, који изискује сувље и карбонатско тле.

Иако се од шљива гаји највише „маџарка“, ипак су климатске прилике повољније за ране сорте, нарочито за тзв. „пуркаче“. Оне су врло отпорне према снегу, слани, мразу и „устоки“, те због тога успевају свуда и рађају готово сваке године. Сем тога, оне успевају готово на сваком земљишту али најбоље на жутој иловачи, док маџарке изискују родно тле. У Бадљевици и неким другим селима, „маџарке“ често ни у 10 година не роде добро. То је стога што их спрљи топао јужни ветар или отресе хладна „устока“. Иначе, када добро роде, добија се са једног стабла у Парцанима до 50 кг. „Маџарке“, као и остале шљиве страдају много и од „штитасте ваши“, против које је 1948 године предузимано успешно прскање. (Карактеристично је да „маџарке“ готово сваке године рађају у Влашкој, селу у непосредној близини Бадљевице. То је стога, што је Влашка заклоњена од ветрова).

Од „пуркача“ се добија знатно више плода него од „маџарки“, али он садржи знатно мање шећера а ракија испечена од њих садржи знатно мање алкохола.

Између два светска рата шљиве су се највећим делом употребљавале за печење ракије; мањи део се кувао за пекмез или сушио за извоз. Готово сву ракију трошили су сами произвођачи. Међутим, после Другог светског рата цена ракији је знатно порасла, те су је сељаци, као рентабилан производ, почели

продавати у великим количинама. До 1950 и 1951 год. ракија се продавала најпре по сеоским кафанама а затим по београдским, смедеревским и другим пијацама.

Када је долином Раље изграђена пруга и воће се почело јаче извозити, нарочито свеже шљиве. Шљиве су извожене мањим делом за Београд и Војводину а већим делом за Немачку, Чехословачку и Италију. Сем шљива извожене су и мање количине ракије. Шљиве и ракија предаване су трговцима или откупним станицама у Раљи и Коларима.

Сем шљиве у испитиваној области се гаје јабуке, крушке, трешње, вишње и друго воће. Према подацима од 1951 год. било је:

јабука	34.784	стабала
ораха	24.024	„
трешања	21.804	„
крушака	20.868	„
бресака	18.046	„
вишања	15.976	„
кајсија	14.639	„
дуња	11.519	„

Из овога прегледа се види да иза шљиве по броју стабала долази јабука. Од квалителних сорти гаји се „канадска ренета“, „златна ренада“ и друге, али преовлађују разне домаће сорте, које сазревају у августу или септембру. Има доста и тзв. „петровача“. Готово све сорте одлично успевају, али, нажалост, не располажемо подацима о приносу по стаблу.

Ораси изузетно добро успевају. Идући кроз Коларе, Мало Орашје, смедеревску Раљу и друга села, виде се поред путева читави низови горостасних и родних ораха. Само се шљиве и јабуке гаје више него ораси. Врло је вероватно да је село Мало Орашје добило име по овој воћи: многобројна, необично дебела и сува стабла указују на то да су ораси раније гајени више него данас.

Као што је Мало Орашје познато по гајењу ораха, Бадљевица по гајењу шљива „пуркача“, Камендо по одличним крушкама разних сорти, тако су и Пударци познати по гајењу трешања. Према казивању мештана, сељак из Пудараца може изнети на пијацу и до 2.000 кг. трешања. Ова воћка — као и кајсије, брескве и вишње — гаји се претежно по виноградима или по међама њива и атара.

3) Виноградарство

Као што је познато, винова лоза, изискује сувље, песковито и растресито тле а нарочито изложеност према сунцу.

Због тога су и у сливу Раље и Језаве виногради по правилу на падинама покривеним шљунковитим смоницама или песковитим гајњачама и окренутим према И и Ј; али њих има и по падинама окренутим ка З. Неки сељаци засађују лозу чак и поред Језаве јер немају земље на побрђу. Разумљиво је да квалитет грожђа ових винограда није исти са квалитетом грожђа са побрђа.

Виноградарство је једна од најважнијих привредних грана нарочито оних села, која леже ближе Смедереву и железничкој прузи. То се види и по томе, што је знатна површина засађена лозом — 1.886 ха, а нарочито по броју чокота појединих села. Тако Парцани имају 168.060 чокота, Раља 32.527, Поповић 193.124, Биновац 159.515, док Дубона има чак 886.944, Друговац 640.376, Камендо 448.970 чокота итд. Падина, којом се побрђе спушта у алувијалну раван Језаве на И и која је дуга преко 20 км. покривена је највећим делом виноградима. Нарочито је много винограда између Смедерева и Раље и по Осипаоничком Брду.

Карић износи да је виноградарство у околини Смедерева било развијено још за време римске владавине. (9,840). Он вели да је „негде забележена прича, да је римски цар, Проб, родом из Митровице... у Срему, и око Смедерева први засадио лозу као год и у Фрушкој Гори. Он је то радио са војницима, да би им и у миру посла дао. „По овом предању, цар је касније поделио винограде становништву услед чега је настала побуна међу војницима. Колико је ово тачно не може се рећи, али је сигурно да је лоза сађена за владавине деспота Ђурђа Бранковића, јер Де ла Брокијер помиње „нарочито добра вина“. Према томе, виноградарство је стара привредна грана у овом кају.

Међу врстама лозе преовлађују стоне сорте: „смедеревска белина“ на америчкој подлози, „хамбург“, „афусали“ и др. У неким вишим селима гаји се „дренак“, „каменичарка“, „отело“ и др. Највећи значај има „смедеревска белина“, која је на далеко позната по „одличној крупноћи, укусу и мирису“ (9, 840). Сем на америчкој има нешто лозе и на домаћој подлози; директно родећих хибрида је веома мало. Тако Пударци имају 316.714 чокота на америчкој, 58.349 на домаћој подлози а само 5.800 директно родећих хибрида. После Другог светског рата у неким селима се почела гајити једна бугарска сорта грожђа која може издржати дуг транспорт. У селима ближе Дунаву има нешто раног грожђа, „јурског муската“, које се нарочито много гаји у Петријеву, Удовицама и Сеони. Последња три села гаје готово искључиво ово грожђе, јер се оно продаје много скупље од познијег. Сељаци из Раљских села веле да наведена три села живе претежно од прихода од раног грожђа (бар сиромашнија домаћинства). У погледу приноса располажемо проценама за Парцане, где се са једног хектара може добити до 5.000 кг. грожђа. Међутим, у источном делу слива принос је

свакако већи, јер је тле погодније и обрада пажљивија. У Умчарима међутим, принос се креће око 5.000 кг. по 1 ха, јер је атар низак и тле влажно.

Сељаци негују винограде са много воље и љубави. Макар колико били заузети, они стигну да изриљају, опрскају и обрежу винограде. Колико се њима поносе види се и по томе, што госту и пријатељу од свег имања најпре показују винограде. 1909 год. основана је у Смедереву виноградарска задруга. „Она је вино и грозђе продавала у нашој земљи и у иностранству. При оснивању задруге било је 21 члан, а пред рат 165... Данас у задрузи има чланова из... Водња, Раље, Друговца, М. Орашја и Умчара... Грозђе за прераду мора сваки задругар да донесе у Смедерево... Задруга има сталне раднике за прераду грозђа, док за време бербе винограда у Смедереву узима привремене раднике. То су махом становници Смедерева или људи који долазе на рад у Смедерево.“ (15).

Као што се види, у сливу Раље и Језаве гаје се највише стоне сорте. Због тога се грозђе мањим делом муљало а већим делом извозило. Муљање грозђа и цеђење вина сељаци су вршили углавном за своје потребе, те се оно извозило у мањој мери. Како се на домаћим и страним тржиштима смедеревско грозђе много тражило, то су га готово сва села паковала у сандуке и товарила на умчарској и коларској железничкој станици. У многим селима трговци су куповали сазрело а необрано грозђе, класирати га и по берби извозили у Београд, Војводину, Чехословачку а нарочито у Пољску. И виноградарске задруге су откупљивале знатне количине грозђа. Данас то чине набавно-продајне задруге, које постоје готово у сваком селу. Грозђе се и даље догони и товари у Коларима, Малом Пожаревцу и Умчарима и изози у знатно већој мери него пре рата. Шепшин и још нека села продају грозђе среском савезу земљорадничких задруга у Младеновцу. Најзад, изванредан део сељаци продају у Смедереву, Младеновцу, Београду и другим местима.

4) Сточарство

Ливаде и пашњаци. — Као што је изнето у одељку о биљном и животињском свету, ливаде су око Раље, Језаве, Коњске Реке и њихових притока, али их има и на другим местима: на благим падинама, по теренима коса итд. Нарочито је карактеристично то, да је ливада много више око Раље него око Језаве, иако је око Језаве земљиште нешто ниже, равније и подводније. Томе је узрок режим ових двеју река. У зимској половини године Раља има знатну количину воде, док лети пресушује; али, као што је речено, лети су честе поплаве те нико и не помисља да

разорава земљиште око ове реке. Језава, међутим, до Липа тачкорећи не постоји, или местимично постоји. И када Коњска Река и друге притоке надођу, уливају се у те подводне делове или полусува корита, те не долази до полављења околног земљишта. Због тога се оре где је год сувље земљиште, те је мало ливада и пашњака.

Ливаде се косе једанпут годишње. Изузетак чине ливаде око Коњске Реке које сељаци наводњавају и тако постижу две косидбе. И после друге косидбе остаје довољно траве за напасање стоке.

Иако су под ливадама готово читаве алувијане равни. Раље, Коњске Реке и њихових притока, ипак принос траве не подмирује потребе. У томе погледу нарочито оскудевају Раља, Мали Пожаревац, Парцани и друга села. Домаћинства са малим поседом најчешће немају ливада, док домаћинства са средњим а нарочито великим поседом често неке ливаде разоравају а неке њиве „заливајују“. „Заливађивање“ слабијих и неродних њива предузима се у циљу природног ђубрења и одмарања земљишта. Иначе, у испитиваној области било је 1951 године 2.682 ха ливада, од чега 36 ха државних, 175 ха задружних и 2.471 ха приватних. Државне ливаде су једним делом у Господину.

Док површине под ливадама прелазе 2.500 ха, догле површине под пашњацима износе свега 957 ха. Од тога је 29 ха државних, 42 задружних а 886 ха приватних пашњака. Недостатак пашњака је велика тешкоћа са којом се сељаци боре. Јер, као и у осталим деловима Србије обрадиво земљиште је током лета под културама. Па и када се пожњу жита, стока се кратко време може напасати по стрњикама, јер сељаци настоје да стрњику што пре заору. Због свега овог стока се напаса око путева и пруга, по окрајцима њива, по воћњацима, шумским пропланцима, стрмијим падинама, око „пиштака“ и по мочварним и неплодним деловима атара. Али је далеко теже обезбедити исхрану стоке преко зиме. Изузев нижих села, која имају ливаде око Раље, Коњске и Језаве, сва остала села морају куповати храну за стоку. Но како ни нижим селима не претиче много сена за продају, то су сељаци виших села принуђени да купују — понекад и у Банату — шашу, сламу и плеву или да припремају багремов, храстов или дудов лист. Овако слаба исхрана јесте узрок што је стока врло слаба и мршава.

Не располажемо подацима о приносу сена, али се по бујности траве може поуздано тврдити, да су ливаде око река знатно родније од ливада по вишем и сувљем земљишту. Постоји разлика и у квалитету траве нижих и виших ливада и пашњака. Тако су око река и по шумама траве зељасте, водњикаве, „шупље“ и киселе, док су на вишем земљишту миришљаве, хранљивије и слађе. Ова разлика потиче од хидрографије и ин-

солације: у нижим деловима тле је плодније и инсолација слабија, те су биљке претежно хидрофилне; у вишим деловима пак издан је знатно дубока а инсолација много јача, те су биљке ређе и више ксерофилне.

Пошто у целини немају довољно ливада и пашњака, сељаци су принуђени да сеју разне пићне биљке. Ово утолико пре што увиђају да пићне биљке готово удвостручују млечност, да појачавају гојазност и издржљивост стоке. Тако су између два светска рата много сејане разне врсте детелине, нарочито „троготка“ и „луцерка“. Како „троготка“ изискује између осталог и влажно тле, то се мање сеје од „луцерке“. Раније се сејала и „грахорица“. За изразито сушних година детелина се коси два пута, док се за роднијих, влажних година, коси 3 до 4 пута. Сем детелине сеје се још сачма, репа, мувар и друге пићне биљке. Репа се много више сеје у језавским и нижим рањским селима, а знатно мање у вишим селима, где преовлађује сачма. Свакако је овоме узрок и погодност тла, али и то, што је лакши превоз репе у првим селима. Јер, репа је култура која на 1 ха може родити и до 20.000 кгр., те је за њен превоз потребно много труда и времена.

Број и врсте стоке. — У првој половини прошлога века било је у овој области знатно више стоке него данас. Због тога је привреда била претежно сточарска, о чему говоре многи записи, путописи и статистички подаци. Средином 19 века досељавање је готово сасвим престало јер је земљиште било углавном заузето. Од тада настаје прекретница у привреди: сточарство постепено губи превагу над земљорадњом, те се и број стоке смањује. Па ипак су у другој половини 19 века приходи од сточарства били знатни а број стоке већи него данас. То се види из ове таблице:

Год.	коња	свиња	оваца	коза	говеди
1866	1.992	34.865	66.642	2.731	12.358
1951	2.048	23.611	27.697	1.515	9.223

Као што се види, 1951 год. број стоке је био знатно мањи него 1866 год. Ако се узме да је 1874 год. (11) (тј. седам година после овог пописа стоке) број становништва био 25.101, то је онда на једног становника долазило око три овце па мисља и више, јер се за поменутих седам година морао повећати и број стоке. Међутим 1951 године број становника је износио 54.563, а број оваца 27.697. То значи да је 1951 године на два становника долазила по једна овца, што најбоље показује опадање сточарства а посебно овчарства. Код остале стоке разлике су мање. Треба нарочито истаћи да се сточарство још није опоравило од великог уништавања у току Другог светског рата; то је уништавање у знатној мери утицало на овакав однос броја стоке. Када

би располагали подацима из предратног периода, свакако би смо констатовали мање разлике.

Из наведених података се види да је 1951 год. једино број коња био нешто већи него 1866 год. Ово је утолико чудније што је окупатор током Другог светског рата одвео и уништио баш највише коња.

Познатије пасмине коња данас се мало гаје. У Малом Орашју и неким другим селима гаје се полукрвни „нониуси“ и „полуштајерци“, али преовлађују домаће пасмине, нарочито тзв. „вранци“. Сељаци сматрају да су за вучу најбољи „полуштајерци“ који се лако привикавају на климу и исхрану; међутим, ови коњи много више поједу него домаће пасмине, те се због тога не гаје у већој мери. Не би се могло рећи где се коњ више гаји — у језавским или раљским селима, али се примећује да се у првим више употребљује за вучу косачица, копачица, жетелица и других покретних пољопривредних справа; нарочито се употребљује за одлазак на пијаце, јер је бржи од остале запрежне стоке. За јахање се све мање употребљује. Ретко које домаћинство има више коња. Уствари, огромна већина уопште их нема или уколико их има држе по једног те сиромашнија домаћинства ору спаривањем коња. Коњи се нарочито купују у Пожаревцу, где се доводе из Стига и Звижда. Њих нарочито купују сељаци из Водња, који су познати по томе што „ужи-вају“ у добрим коњима.

Говеда (нарочито краве) гаје се у знатно већој мери него коњи; ово је стога, што краве сањаку вишеструко користе: за вучу, мужу, месо и др.

У језавским селима краве се нешто мање прежу јер има и коњских запрега, мада мање од крављих. По мишљењу стручњака, у сливу Раље и Језаве постоје одлични услови за гајење сименталског говечета. Ово говече добро подноси хладноћу а нешто теже топлоту. Оно је корисније од домаћих раса јер је крупније и млечније. Утврђено је да у Дубони сименталске краве дају годишње преко 4.000 литара млека. Разуме се да лети дају више јер се онда исхрањују детелином, сачмом, мурварем и другом свежеом и сочном храном. Па ипак се ово говече мало гаји, јер је „меко за вучу“. Домаћа раса „сиваца“ и „векуља“ погодна је за вучу али даје највише 10 литара млека дневно. У Умчарима и неким другим селима гаји се и колубарско говече; сем тога овде се врши укрштање сименталске расе са тзв. пинзгавском расом из Немачке. У целини узето, највише је мешавине разних раса.

Док је Водањ познат по гајењу добрих коња, дотле је Камендо познат по гајењу добрих волова. До Другог светског рата готово свако домаћинство је имало по пар добрих волова. Сем Камендола, волове су много гајили Дражањ, Друговац, Бадљевица и нека друга села. Уствари, волове су гајила виша села,

чије су њиве на странама долина, по уским језерским подовима и уопште по јаче рапчлањеном земљишту. Нека од ових села недавно су разорала крчевине. За орање крчевина и њива на падинама и за превлачење летине из дубоких удолина у села на теменима коса, били су потребни јаки волови.

Колари, Водањ и нека друга села бавили су се товљењем волова за тржиште. Нарочито су товљени старији волови, који су извожени у Мађарску, Италију и Аустрију.

До Другог светског рата било је мало шталског гајења говеда. Само су нека домаћинства у Парцанима, Водњу и Малсм Пожаревцу гајила краве за мужу. Као раније тако се и данас не поклања довољно пажње одгајивању бољих раса стоке. Пре рата су једино сељаци у Дразњу и Шепшину држали швајцарске бикове за приплод. 1948 године, међутим, само су нека села добила по једног бика за приплод.

Свиње се гаје у знатној мери. Иако страдају од свињске куге, ипак се гаје знатно више од оваца. Свињарство, некада најважнија сточарска грана, поново се подиже и напредује јер се све више поклања пажње исхрани стоке. Док су некада свиње чуване по шумама и исхрањиване жиром, дотле се данас све више исхрањују кукурузом — нарочито оне, које су намењене тржишту. У Осипаоници, Лугавчини и другим селима сељачке радне задруге су изградиле поред пространих и модерно уређених стаја — велике свињце са најсавременијим уређајима.

У време бујног шумског покривача гајене су црне „шумадинке“; данас, међутим, преовлађују мелези. „Шумадинка“, која даје више меса него масти, потиснута је од мелеза или „буђавки“; ове последње све се више гаје јер се на кукурузу одлично гоје, дају више масти него меса и особито су отпорне против хладноће. Сем ових гаје се и „манголице“ а ређе „јоркшир“ и „бекшир“. Измењене „манголице“ гаје се поглавито у Парцанима; сељаци их највише гаје због тога, што се прасе два пута годишње (7 до 12 комада).

Свиње које се остављају за приплод исхрањују се тиквама, ољуштином од кромпира, травом и отпацама хране, цибром а најмање кукурузом.

Од оваца се гаје разне укрштене врсте, затим „полуцигаја“, „цигаја“ и „кривовирска праменка“. „Цигаја“ се почела гајити после Другог светског рата. Пренета је из Баната. Ова је овца крупнија од домаћих врста, има дужу и мекшу вуну и отпорнија је на хладноћи. Али њој у испитиваној области не одговарају сви услови. Овде су пашњаци по шумама и шипрајју, по воћњацима и јаругама. Извесни делови слива преко лега су безводни. „Цигаја“, која је навикла на равно земљиште, тешко се креће преко страна а још теже провлачи кроз шумске пашњаке, јер јој се дуга вуна скубе о гране. Због тога је вршено

укрштање те је добивена врста тзв. „полуцигаје“, која је најпогоднија за ову област.

Око језаве овце се преко дана не чувају као на побрђу. Овде домаћинства имају „чаире“ — пашњаке у воћњацима који су ограђени и у којима стада пасу док чобани раде у пољу.

Овце се чувају углавном због вуне а мање због меса и млека.

Козе се најмање гаје од све ситне стоке. Оне су и у прошлости незнатно гајене. Свакако је томе узрок недостатак „брста“, као и то што оне уништавају воћњаке, винограде и младу шуму.

5) Живинарство и пчеларство

Живина се данас гаји углавном за домаће потребе. Највише је разних домаћих и страних врста кокошију, затим патака, гусака, ћурака и друге живине. При томе се запажа да је живине знатно више у нижим него у вишим пределима. Гуске и патке нарочито се много гаје у селима око Раље и Језаве. Ово је стога, што су у алувијалним равнима богатим храном, заостали напуштени меандри, мочваре и баре које су за ову живину врло погодне. Користећи ове природне услове а нарочито велику потражњу живине, сељаци су до Другог светског рата кљукали ћурке и продавали их мањим делом на оближњим пијацама, а већим делом јагодинском предузећу „Клефиц“. Кљукане а често и некљукане ћурке, сељаци су предавали претставницима овог или других предузећа у Великој Плани. Продајом живина нарочито су се бавила села Шепшин, Мало Орашје и Водањ.

Живинарству се још увек не поклања довољна пажња. Сељаци готово не познају савремене начине одгајивања живине, нарочито мере за сузбијање разних епидемија. Тако је 1948 год. од „живинске куге“ утамањено у неким селима више од 80% живине. Село Ландол, на пример, у јулу исте године није имало више од 10 кокошака. Када су у неким селима стручњаци покушали да вакцинацијом спрече уништење живине, неки сељаци су се томе смејали.

Пчеларство, некада врло развијена привредна грана, било је знатно опало између два светска рата. Тако је по попису од 1866 год. било 2.840 кошница, а 1948 године 1.369. Па ипак су нека села поклањала знатну пажњу овој грани. У том се погледу нарочито истиче Водањ. Ово село има доста багремовог дрвета, липе, разног воћа и винограда, „миришљавих“ ливада и доста воде. Користећи ове природне услове, предузимљиви сељаци не само да су одржали ову стару привредну грану, него су је и унапредили. Тако је у селу било 1947 год. око 1000 кошница.

ца пчела. Међутим, 1948 године пчеле су у великом броју „поумирале“, те је у јулу било само 70 кошница. Раније су у ово село доношене кошнице из Београда, па се то одржало и до данас. Тако су у 1948 год. приватни власници и Министарство саобраћаја из Београда изнели око 800 кошнице на летњу пашу. Кошнице су доношене на пашу и у Коларе али у знатно мањој мери — обично 50 до 100 комада.

Скоро сви пчелари су чланови Пчеларске задруге у Београду. Од ње добијају стручни часопис „Пчелар“, затим вештачко саће, денатурисани шећер и остале потребе. Овој задрузи сељаци предају највећи део меда. Пре рата мед се продавао и месној потрошачко-набављачкој задрузи по цени од 14 дин. 1 кгр. Било је и таквих произвођача који су у бурадима од 200 и више килограма транспортовали мед за Београд.

У Шепшину и другим селима мед се чува за домаће потребе — да би се мање трошио шећер. Мали део се продавао и то углавном по селу. У Друговцу, међутим, мед је продаван потрошачко-набављачкој задрузи, а ова га је преко зиме продавала по самом селу.

6) Допунска привреда и зарада

Становништво ралских и језавских села бави се допунском привредом из два разлога. Први је разлог недовољна површина обрадбе земље. Из табеле 2 се види да знатан број домаћинстава нема више од 2 ха земље; исто тако се види да само у 15 села има 407 домаћинстава без земље. Обе ове категорије домаћинстава имају по неколико чланова породице. Да би се ови „безземљашци“ или ситни власници могли исхранити, принуђени су да се баве допунским привређивањем и зарадом у блиској или даљој околини.

Други разлог допунског привређивања је тежња сељака да дођу до новца (пре рата) и до новца и бонова (после рата). Јер, сељаци су пре рата доста тешко долазили до новца, а одмах после рата до индустријских производа. Због свега овог, они су радили код имућнијих сељака и то као надничари или напољчари. До 1939 год. за сеоске послове надница се плаћала 10 до 15 динара, а од 1939 до 1941 год. 40 до 50 дин. Нека су села позната по томе, што „дају радну снагу“ другим селима. Такво је село Биновац, у коме није било већих имања која би потпала под аграрну реформу и била подељена „безземљашима“ и ситним сопственицима. Биновчани брзо заврше своје послове и потом се разилазе по околним селима. Такав је случај и са Циганима из Малог Орашја, који најчешће одлазе на рад у Подунавље (у Винчу и друга села). Цигани из Сенаје такође раде сеоске послове али живе и од свирања. Међутим, у селу Друговцу допун-

ско привређивање и зарада су сведени на минимум поделом велепоседничке земље.

Знатан број сељака радио је на железничким пругама. Они су радили физичке послове готово целе године, а оно мало земље обрађивале су им породице. Породице су се издржавале већим делом од зараде а мањим делом од прихода са имања. Ови сељаци и данас раде на железници. 1948 год. њима је плаћано 13,5 дин. по часу или 108 дин. дневно.

Сем на њивама и железници, сељаци раде у фабрици цемента у Раљи, по фабрикама у Раковици и Београду, а нарочито по фабрикама у Смедереву. При томе су из језавских села одлазили чешће у Смедерево, а из раљских села у Београд, Раљу и Младеновац. Пре рата су многи од ових радника становали у Београду и долазили кући једанпут недељно. После рата железничке власти су увеле локалне возове, те се радници свакодневно враћају у села на преноћиште. Ове возове користе и сељаци запослени по каменоломима; зими они прекидају посао, враћају се кућама и чувају и хране стоку. Међутим, радници чија су села удаљена од железничких пруга не користе локалне возове већ станују по градовима, а долазе кућама једанпут недељно или једанпут месечно.

Бадљевица претставља посебан пример. Мала површина атара и поседа, оскудица у оруђима и алаткама, оскудица у води, удаљеност од путева и железница и тежња за бољим материјалним стањем, учинили су, да се 10 до 14% становништва иселило пре рата у Смедерево и Београд.

7) Занатство и индустрија

Занатлија има у сваком селу испитиваног слива. Они се баве углавном оним занатима, који су у вези са пољопривредом. Тако је у свим селима највише ковача, поткивача, колара, клепача раоника, калајџија, крпача одеће и алата и других. У неким се селима среће по који абација, ћурчија или опанчар; њих је све мање услед тога, што индустриска роба све више продире у села. Због тога је природно да ће опанчарски и ћурчијски занати бити запостављени јер сељаци у сесској продавници могу купити јевтиније опанке, ципеле и друге фабричке производе.

Продирање готове одеће и текстила уопште, знатно је допринело да и домаћа радиноста опадне. У годинама после Другог светског рата (а и пре њега) жене знатно мање ткају ланено и кудељно платно или сукно. Јер, исплатљивије је купити готов материјал и одећу, него губити дане и недеље у ткању. Сем рентабилности на већу потрошњу текстилних производа на селу утицао је у знатној мери послератни систем откупа. Сељаци су склапањем уговора са државом предавали највећи део

вуне, конопље и осталих текстилних сировина, а добијали накнаду у новцу и индустријским боновима. Услед тога су почели трошити индустријску робу у знатно већој мери него пре рата. Нарочито се купује шајак за одело, платно за рубље и готова одећа и обућа.

Међу занатлијама постоје три групе: сталне, повремене и лутајуће. Први су најређи али и најважнији. То су најчешће ковачи, поткивачи и колари. То не значи да је ових занатлија најмање по броју. Њих је уствари највише, само је много мање сталних и професионалних него самоуких и сезонских. Јер сеоске занатлије имају мање или више земље. Због тога се током радне сезоне баве земљорадњом, а тек у позну јесен и током зиме занатством. Лутајуће занатлије су најчешће цигани-калајџије, којих има доста у Малом Орашју, Сенаји и Умчарима.

У погледу занатства чине изузетак Умчари и Колари, насеља која су лежала и леже на важном путу и која — нарочито прво — имају карактере варошица.

Насеља	абација	бербера	бравара	зидара	ковача	колара	кројача	ликара	машин-бравара	обућара	пиктера	поткивача	столара	фарбара	свега	Од тога овлашћ.
Водањ	—	—	—	8	3	2	—	—	—	—	2	—	3	—	18	1
Бадљевица	4	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	7	—
Камендо	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	3	—
Колари	—	1	1	3	2	2	2	—	—	—	—	2	2	1	16	5
Умчари	—	3	—	—	5	4	3	1	3	4	—	3	—	—	26	23

Из овог прегледа, израђеног по подацима из 1948 године, види се пре свега да је у Умчарима и Коларима више занатлија него у селима; друго, у њима је више професионалних односно овлашћених занатлија; треће, занати су у њима разноврснији и што је нарочито карактеристично, негују се и они занати, који се негују углавном по градовима (берберски, машинбраварски, фарбарски, зидарски и др.). У Коларима је основана спанчарска задруга. Ова је задруга у вези са среском пословном задругом у Смедереву. Од ње добија материјал и њој предаје највећи део производа. Задруга врши и оправку обуће. Сем ове у Коларима, основане су у последње време занатско-праерађивачке задруге и у другим насељима. Нарочити значај има среско занатско предузеће за израду намештаја у Михајловцу.

Полазећи од Цвијићевих испитивања Н. Вучо истиче (12, 95) да „још и данас потсећају поједина имена места на некадашње старе сеоске занате. Становници појединих села у средњем веку бавили су се првенствено једним истим занатом“, по коме

су и добила име. Такав је случај и са Коларима у којима се — извесно — био развио коларски занат.

У раљским и језавским селима врло је развијено цигларство али мање као индустријска грана а више као врста заната или допунског привређивања. Цигларство је настало из потребе за грађевинским материјалом. У почетку је изнето да се у сливу јављају терцијерне наслаге које су покривене лесом и осталим глинама. Овај је глиновити покривач однешен само са стрмих падина и из јаруга те су само на тим местима оголићене чврсте стене. Пошто нема свуда камена и дрвета, то су сељаци принуђени да од глиновитог покривача цраве циглу, која служи као искључиви грађевински материјал. Али треба истаћи да се за печење цигала не употребљавају иловача и друге масније глине, већ песковито-глиновити варијетети. Ово је стога, што прве земље испуцају на сунцу. Није нам познато да ли је у време већих шума било овог привређивања, али је највероватније да је тада дрво било важнији грађевински материјал од цигле. Сем тога треба истаћи да се после Другог светског рата бави цигларством много више људи него пре њега. То потиче отуда, што су ионако ретке циглане морале обезбеђивати циглу и цреп многобројним радилиштима у најближим градовима, те је мало претицало за сеоска домаћинства. Циглана има: 1 у Коларима, 1 у Вранову, две у Смедереву и неколико у другим селима.

У овом се послу нарочито истичу сељаци из Врбовца и Михајловца; иако га обављају доста примитивно, ипак праве такве цигле, које ни мало не заостају за фабричким. Од цигала се данас праве како куће тако и све помоћне зграде изузев коша за кукуруз. На неким местима циглу праве и пеку нарочити мајстори. Тако се у Прогону, на ушћу потока Церовац у Раљу, копа глиновито-песковита земља и од ње прави цигла и цреп. Пре рата на овом је месту прављена и ћерамида. У јулу 1948 год. на овом се месту печене цигле за задружни дом и друге грађевине у Малом Орашју. Мајстори су из околине Власотица. У ове крајеве они су нарочито долазили између два светска рата; од њих су сељаци научили прављење и печење цигала. Раде по акорду: 1.000 комада печених цигала за 800 динара. Као гориво употребљавају хрastoва дрва. Пошто је за мешање земље потребна велика количина воде, то је из потока Царевац спроведен јаз до радилишта.

Кад је већ реч о потоцима треба истаћи да они имају незнатан хидроенергетски значај. Као што је речено, преко лета сви они пресуше или нагло потекну после плахих киша да би исто тако нагло пресушили. Па и после отапања снега они немају већу количину воде. Због тога су на њима ретке воденице. Њих има само неколико и то на Коњској Реци испод Михајловца и на Битинцу испод Суводола. Пошто немају воденице, сељаци су принуђени да мељу жито у парним млиновима, којих

је такође мало, услед чега подуже чекају док не дођу на ред. Тако парни млин у Умчарима меље жито за западна раљска села, а млин у Коларима за источна. Сем ових има још неколико у другим селима, али су они мали и незнатног капацитета. Тако у Друговцу постоје три млина од којих ради само један. Сви ови млинови имају „саугас“ моторе (горе дрва). Одувек су млели искључиво за потребе околног становништва. Бело брашно није се млело.

Сем циглана и млинова, у испитиваној је области подигнута и једна фабрика цемента (у Раљи). Она је подигнута испод каменолома у коме се ваде лапорци. Ради преко целе године.

Из овог се види да је индустрија врло слабо развијена, изузев у Смедереву, о чему ће касније бити више говора.

8) Саобраћајне везе

Проучавајући насеља и становништво Смедеревског Подунавља и Јасенице, Б. Дробњаковић је проучио и саобраћајне везе. (2, 208). Због тога ће се укратко изнети резултати тих испитивања (јер су они од значаја за привреду Раље и Језаве), као и нека наша запажања.

Из тих се испитивања види да је кроз област водио Цариградски Друм и то најпре од Дунава на Кулич, а затим од Гроцке преко Колара на југ. Сем Цариградског, постојао је и Смедеревски Друм, који је преко Придворице водио у унутрашњост земље. Први је пут био у употреби и за владе кнеза Милоша. Међутим, развој привредног живота је изискивао изградњу нових путева, тј. јачу и бољу повезаност области са ближним и даљим областима и градовима. Како је област проходна и централним и периферним делом, то је било релативно лако изградити добре комуникације. Тако је она повезана трима пругама нормалног колосека: кроз горњи ток Раље пролази пруга Београд—Ниш, а кроз доњи пруга Смедерево—Велика Плана. Сем ових меридијанског правца, изграђена је и пруга упоредничког правца: Београд—Топчидер—Мала Крсна—Пожаревац. Ова пруга, која води углавном паралелно са Раљом, добија све већи значај, нарочито од како је настављена преко Кучева до Бродице. Она повезује нашу област са привредно богатом и разноврсном источном Србијом на једној страни, и Посавином и западним делом земље на другој страни. Она је у целини узето, део будуће трансбалканске железничке пруге. За испитивана сеоска насеља она има посебан значај: њоме се брзо и лако однесе земљорадничко-сточарски производи на београдско и пожаревачко тржиште; њоме саобраћају поред путничких и теретних још и локални возови, којима стални и сезонски радници одлазе у фабрике на рад. Нешто мањи значај има пруга Сме-

дерево—Велика Плана. Њоме се врши „извоз жита и стоке, а нарочито шећерне репе“... и то „преко станица у Крњеву, Лозвику (ван слива), Осипаоници и Малој Крсни“. (2, 209). Њен је значај и у томе, што је у вези с пловним Дунавом, а преко њега и са ковинском пругом у Банату.

Што се тиче пруге Београд—Ниш, она за испитивану област нема већег значаја. То је стога, што пролази кроз западни, перифериски део Раље; због тога се њоме користе само три насеља: Раља, Поповић и Парцани. Њоме се извозило у Београд и Младеновац жито, стока и сточарски производи.

Сем железничких пруга, за спољашњи саобраћај су од значаја и неки друмови. Од Смедерева они се преко слива разилазе у разним правцима. За језавска села је од највећег значаја друм Смедерево—Велико Орашје. Он води „паралелно са железничком пругом“ и међусобно повезује сва поменута села. Пијачних дана њиме се креће нарочито много сељачких кола и чеза. Код Радинца од њега се одваја друм који води преко Михајловца за Јасеницу, Палнку и рудничку област уопште. Како је Паланка била значајно тржиште говедима, то су овим путем многи сељаци гонили или догонили стоку. Сем овог, ка југозападу воде још два пута, који су нешто мањег значаја од првог. Најзад, један пут води од Гроцке преко Пударца и Држња ка Космају и Руднику. Иако повезује планинске подгорине на ЈЗ са Подунављем на СИ, ипак нема већег значаја те спада у другу категорију путева.

Док је област испресецаана путевима који воде од Смедерева на југ и југозапад, дотле она нема ниједног пута који би водио долинам Раље. Такав пут, који би требало да води паралелно са пругом, врло је потребан. Њиме би сељаци из Малог Пожареваца, Држња, Умчара, Живковца и других насеља лакше и брже одлазили у Смедерево или Пожаревац. Јер, стоку и неке земљорадничке производе намењене овим градовима, сељаци не товари на воз већ су принуђени да их превозе друмом.

Постојећи се друмови слабо поправљају, те су — и поред тога што немају веће падове — непогодни за аутомобилски и колски саобраћај. На многим местима су јако излокани и пуни рупа. Неки су врло слабо посути, те су за киша блатњави и тешко проходни; то још више важи за многобројне сеоске путеве, који повезују како села са атаром, тако и села са селима.

Од превозних средстава најчешћа су кола. У раљским селима запрега су махом краве, мање волови а најмање коњи. Коњ се најчешће преже у чезе или лакша кола и то онда, када је потребно отићи у неко надлештво или хитно нававити нешто у граду. Ово нарочито важи за Водањ, Ландол, Вучак, Липе и друга села која су подаље од пруге. Из Липа многи сељаци бициклима одлазе на рад у Смедерево, које је удаљено пет до шест километара.

Тако је, благодарећи релативном привредном богатству и природној проходности слив Раље и Језаве испресецан многобројним комуникацијама спољашњег и унутрашњег значаја.

9) Трговина и привредна средишта

Насеља у сливу Раље и Језаве су износила на тржиште знатне количине земљорадничко-сточарских производа, на првом месту жита и дебелих свиња. Те су количине увек знатно превазилазиле потребе локалних тржишта и извожене су и у друге крајеве наше земље или у иностранство. Извозна трговина је била нарочито развијена до 1918 године, тј. до времена када је Дунав био државна граница. До тог времена жито (пшеница на првом месту) се нарочито продавало у Смедереву, које је било врло важно извозно место. О томе ће касније бити више речи. После 1918 год. жито се почиње извозити у Младеновац а мање у Рипањ. Када је, међутим, изграђена пожаревачка пруга, оно се — као и шљиве, грожђе, сир, поврће и др. — почело извозити у Београд и Пожаревац. Између два светска рата жито су откупљивали трговци, држава или кредитна задруга, која га је опет продавала држави. У неким селима, као у Малој Иванчи, пред Други светски рат плаћала се метарска цента 130 до 140 динара. Задрузи су жито могли предавати само њени чланови и зато су они добијали оволику своту новца. Остали сељаци, продавали су центру по 80 до 100 динара.

Жито су продавали готово сви сељаци, јер су потребе за новцем биле велике. При томе се често дешавало да већ у децембру остану без пшеничног хлеба и почињу да једу проју. У томе је погледу било карактеристично село Друговац. Закупци житарских трговаца плаћали су пшеницу у овом селу од 70 до 130 дин. по једној метарској центи и извозили 30 до 35 вагона годишње. Жито је продавано одмах по вршидби, те су пшенични хлеб јели само до новог кукуруза. Али је рано с пролећа многим сиромашнијим сељацима нестајало и кукуруза, те су га морали куповати или позајмљивати. Највећи је број позајмљивао од имућнијих сељака и то под условом, да на пример, за 100 кгг. позајмљене пшенице, по вршидби врате 150.

Након Другог светског рата уновчавање производа се вршило по систему откупа. Као и у другим крајевима земље, тако је и овде држава откупљивала вишак многих земљорадничких производа. Те су производе сељаци предавали откупним станицама. Међутим, од 1951 год. земљорадничке производе, нарочито воће и поврће, држава је почела отупљивати преко тзв. накупаца. То су службеници који на локалним пијацама купују производе, товаре их у камисне и одвозе у градове. Купљене производе они предају углавном среском савезу земљорадничких

задруга. У последње време, тј. од 1951 год. сељаци све више иступају на пијацама као самостални продавци својих производа. Они слободно уновчавају све што им претиче: жито, стоку, месо, сир, кајмак, живину, грожђе, вино и ракију, воће, млеко и друге производе. Како је слив железницом повезан са Смедеревом, Пожаревцем, Планом, Младеновцем и Београдом, то лакше производе сељаци возом односе на пијаце. Због тога су јутарњи возови често начичкани корпама, торбама, кантама и џаковима. И стара трговина свињама одржала се све до Другог светског рата. Из Водња, Дражња, Умчара, Бадљевице и других села свиње су извожене у Мађарску, Аустрију и Немачку. Само је из Бадљевице извожено годишње преко 100 угојених свиња, а из Водња преко 200. Свиње су куповали специјални трговци, који су их на младеновачкој железничкој станици товарили а затим извозили. Млеко и млечни производи (сир, кајмак и масло) који иначе служе претежно домаћим потребама, извозе се из оних села која су ближа железничким пругама. Из њих домаћинства односе на тржиште по 10 до 15 кгр. сира или по неколико кгр. кајмака. То чине сељаци из Раље, Парцана, Мале Иванче и других села. Међутим, у селу Водњу основана је још пре Другог светског рата поред сточарске селекциске и млекарска задруга. Овој задрузи сељаци продају кравље млеко, а она га извози и то поглавито у Београд. Преко лета 1948 године извозило се дневно преко 600 литара млека. Зими се извози мања количина, јер је исхрана стоке слабија. Пре рата задруга је прерађивала знатне количине млека у бутер, качкаваљ и обичан сир. Она је имала сепаратор, бућкалице, казан и остале савремене справе и посуђе. За време окупације све је уништено.

Сем у Водњу, постоји млекарска задруга и у Ландолу. Њен је дневни промет 200 до 250 литара. И она транспортује млеко за Београд. До коларске железничке станице млеко се преноси сељачким колима у добро затвореним кантама; одатле оно се возом преноси у Београд. И у самим Коларима основана је млекарска станица која откупљује од сељака дневно по 200 до 300 литара.

Овца се, као што је речено, чува углавном због вуне. Вуна се не продаје. Саме пак овце, много се чешће продају и то на пожаревачкој и младеновачкој пијаци, док су говеда купована и продавана махом у Смедеревској Паланци. До 1951 године стоку и сточне производе сељаци су предавали држави по систему откупа; у последње време, међутим, највећи део сами изnose на тржишта.

У почетку излагања је речено да је област знатног пространства. Због тога су села принуђена да се привредно оријентују ка најближим градовима односно тржиштима. Тако су се донекле издвојиле гравитационе сфере појединих градова: Младеновца са Београдом, Смедерева, Пожаревца и Смедерев-

ске Паланке. Ове сфере не претстављају оштре границе већ поступно прелазе једна у другу.

Према Младеновцу и Београду гравитирају углавном села у изворишту Раље; то су: Парцани, Раља, Мала Иванча и Поповић. Међутим, највећи део оних насеља, која леже источно од поменутих, гравитирају ка Смедереву. Насеља, која леже јужно од Михајловца, гравитирају ка Смедеревској Паланци и Великој Плани. Језавска села су такође подељена и она што леже јужно од Мале Крсне гравитирају ка Пожаревцу, а она што леже северно од овог места гравитирају ка Смедереву.

Пошто су поменути градови од великог значаја за испитивану област, то ће се изнети њихове главне привредно-географске одлике. При томе ће се знатно више говорити о Смедереву него о осталим наведеним градовима. Ово се чини стога, што једино Смедерево лежи у сливу Раље и Језаве а нарочито стога, што оно има највећу гравитациону сферу и — изузев Београда — најразвијенији привредни живот.

Да видимо нешто о положају Смедерева. По Б. Ж. Милојевићу (8, 50) „Смедерево лежи на месту, где један од главних моравских путева — онај што води левом страном — избија на Дунав.“ То значи да је ово насеље имало сем одбранбеног врло повољан и привредно-географски положај. Јер, лежећи на споју воденог и копнених путева, оно је морало постати место где се претоварује роба са различитих саобраћајних средстава и место где се из врло плодне и богате околине концентришу производи за извоз.

Током просторног и временског развоја у Смедереву су се јаче издвојили поједини привредни значајни делови. У самом граду то су две простране улице: прва, „која се развила око меридјанског моравског пута“ и друга која је „управна на моравску, у правцу запад-исток . . . чија је једна страна развијена према пристаништу.“ (8, 50). У првој улици су махом „трговачке и занатске радње“, док су у другој „фабрике (млини, стругара и бродоградилнице) и магацини за извоз жита, вина и дувана . . .“ У најновије време стругара и бродоградилнице су пресељени. „Трговци и занатлије, који су имали радње у моравској улици били ус досељени великим делом из моравских села на југу (из Раље, Осипаонице, Крњева и др.).“

Сем млина, у Смедереву постоје и друге фабрике: фабрика за производњу црне металургије, железничка радионица, фабрика металне индустрије „Милан Благојевић“, новоподигнута фабрика грађевинских машина и две циглане. Циглане су подигнуте у јужном, перифериском делу званом Царина. Оне су се развиле на бази дебелог песковито-глиновитог тла, као и услед потреба за сталном изградњом и проширавањем града. Млин је пак подигнут на бази знатне производње жита у сливу. Међутим, остале фабрике су подигнуте на бази костолачког

угља и костолачке електро-енергије, довољне радне снаге и добре саобраћајне повезаности са сировинским базама.

Као што је раније изнето, сва ова предузећа пружају за-послење знатном броју радника, како из самог града тако и са села. Тако је у току 1950 год. радило у разним предузећима 2.466 радника. Не знамо колико од овог броја отпада на раднике са села, али се из података за прво полугодиште 1951 год. види, да је из 24 околна села радило 705 радника. У другом полугодишту број радника се свакако повећао, јер се од јула пољски послови смањују.

Као што је речено, Смедерево је до 1918 год. било врло важно извозно место. Тако још М. Милићевић (13, 161) истиче да је „у вароши Смедереву врло жива извозна трговина. Нарочито се ту извозе у Аустро-Угарску (и даље) многе свиње, говеда, храна, лој, восак, шишарка и други производи. Доцније и В. Карић истиче (9, 838) да је „Смедерево постало једном од најживљих трговачких станица у Србији, после Београда. Нарочито је на његовој скели велики извоз дебелих свиња и жита. У току времена од 1880 до 1883 године (закључно), извезено је из Србије 357.104 комада дебелих свиња, али је готово читава трећина те количине, 111.023 ком. извезена на скели смедеревској. Саме године 1884 извезено је преко ње 16.653 комада свиња, 21.059.606 кгр. пшенице и 2.289.258 кгр. кукуруза. Житни трг смедеревски тражен је јако одонуд Мораве, дакле мимо Пожаревца. Па и у години 1886, која се одликовала уопште slabим извозом, Смедеревска је скела извозом од 9.606.623 кгр. пшенице, 1.191.432 кгр. кукуруза и 6.434 ком. дебелих свиња, надмашила далеко све извозне тачке у Србији. Карић даље истиче да је од увоза „смедеревска скела“ прибирала и знатне приходе; тако је 1886 год. приход од царине износио 260.243,53 динара, те је Смедерево дошло „на четврто место“. И даље: „Овако жива трговачка радња изазвала је сразмерно врло рано установу једног новчаног завода, смедеревске кредитне банке, која је тамо основана још 1872 године.“

Тако је преко овог врло живог привредног средишта извезено у време Милићевићевих испитивања (тј. седамдесетих година прошлог века) знатно више сточарских него земљорадничких производа. Међутим, у време Карићевих испитивања преко Смедерева су се извозиле знатне количине жита. И ово показује како се у испитиваној области развијала привреда од претежно сточарске у земљорадничко-сточарску. Што се тиче самих земљорадничких производа, Карићеви подаци показују да је и у његово време као и између два последња рата, продавано много више пшенице него кукуруза.

Данас, као и између два светска рата, Смедерево претставља врло живо тржиште. Али, оно више није „извозна скела“ као до 1918 год., већ велики потрошачки центар пољопривредних

производа. Многобројном радништву индустријских и других предузећа потребне су знатне количине животних намирница. И док се на другим градским тржиштима често не могу свакодневно продати све донете количине пољопривредних производа, дотле се са смедеревске пијаце готово ништа не враћа. Потрошња животних намирница стално се повећава, јер се град подиже и развија.

Данас се из Смедерева извози углавном грожђе и вино. Прошле године извожено је и рано воће: трешње, вишње, а нарочито кајсије и брескве. Извесна количина овог воћа извожена је у Западну Немачку. Само, морамо истаћи да су Колари, Умчари и друге станице примиле на себе знатан део откупа и извоза, нарочито од како је изграђена пожаревачка пруга. Због тога је и онако смањен извоз Смедерева, знатно опао.

Док је Смедерево значајно тржиште пољопривредних производа односно животних намирница, дотле је Пожаревац познато тржиште крупне естоке, нарочито коња. То долази отуда што се у Поморављу и Стигу коњи много више гаје као радна стока у пољопривреди него у испитиваном сливу. У овом је граду петак пазарни дан; тада долазе сељаци из раљских села да би продали а нарочито да би купили добре коње. Сем коња, на овој се пијаци купују и продају свиње, овце и друга стока.

Смедеревска Паланка, међутим, је велико тржиште говеди. Ово је стога, што ка њој гравитирају шумадишко побрђе и ниже зланинско земљиште на З, где је гајење говеди знатно развијено.

Београд и Младеновац, као што је речено, привлаче западна села; као и у Смедерево, тако се и у ове градове односе претежно животне намирнице. Младеновац је још и значајно житно тржиште.

Поред ових главних, постоје и споредна привредна средишта. То су: Умчари, Колари, Михајловац, Лугавчина, Оспаоница и др. Прва два места претстављају варошице, које су и пре Другог светског рата имале своје пијаце, а остале претстављају села, у којима су пијаце настале у току поменутог рата.

Умчари и Колари, као стара насеља која леже на прузи и имају карактер варошица, постале су не само пијаце, већ и откупне и утоварне станице. У њима се — као што је речно — откупљује жито, воће и поврће, млеко, стока и др. Највећи број оних раљских села, која леже даље од пруге, доносе и утоварују на овим пијацама првенствено жито и млеко. Због тога у њима постоје на првом месту откупне житне и млекарске станице. Откупљени производи извозе се у Смедерево и Београд. Откуп и извоз жита врши се углавном почетком јесени.

На сеоским пијацама, међутим, уновчавају се на првом месту поврће, воће и ситна стока. Продавци су претежно сељаци из села у коме је тога дана пијаца — али и сељаци из других села. Да би пијаце биле што живље и посећеније, одржавају се

овим редом: недељом у Михајловцу, понедељком у Лугавчини и суботом у Осипаоници. Сељаци су и пре рата износили и продавали своје производе у средишту села, али су их власти расту-рале јер села нису могла имати пијаце. Међутим, окупационе власти су дозволиле сељацима ово трговање, углавном зато, да би им почешће могле пленити и отимати производе. После ослобођења ова села су постала мала управно-просветна средишта па су као таква полагала извесна права на сопствене пијаце. Најбољи пример за то је Михајловац, који има најживљу и најразвијенију пијацу; због тога ћемо се на њему и задржати.

Михајловац броји близу 4.000 становника; он има набавно-продајну задругу, средско занатско предузеће за израду намештаја, гостионицу, пошту, нижу гимназију и месни народни одбор. Сва ова предузећа и установе сконцентрисане су у средишту села; испред њих и дуж главног пута правца исток—запад излажу сељаци своје производе. На пијацу долазе сељаци из Врбовца, Доброг Дола, Осипаонице, Раље и других села. Ова као и остале сеоске пијаце, нарочито је оживела од прошле године када је укинут обавезан открг производа.

ЗАКЉУЧАК

Из претходних излагања се види да је испитивани слив привредно-географски доста разноврстан. Та је разноврсност условљена како физичко-географским особинама, тако и људским радом односно друштвено-економским односима. Али та се разноврсност не састоји само у томе што се негују разне привредне гране него и у томе што се у сливу налази на знатне економске супротности које су последица приказаног привредног развоја и које поступно ишчезавају. Тако на пример, из слива се извозе знатне количине разноврсних производа, што показује да је он релативно богат, док на другој страни само у 15 села има преко 400 домаћинства без земље. Док су, дакле, једна домаћинства продавци разних производа, дотле су друга упућена на допунско привређивање и зараду. На једној страни видимо релативно висок технички ниво земљорадничке производње — употребу савремених справа и машина — а на другој имамо знатан проценат ситних и малих домаћинстава која немају запрежне стокe. Једна домаћинства су раније — а донекле и данас — једва стигала да сама обраде земљу, док су друга принуђена да раде као наполиччари или надничари, да „помажу“ за време главне радне сезоне. Све су то појаве које су настале као последица ранијег образовања капиталистичког тржишта, односно увлачења села у новчану привреду и раслојавања сељаштва које при томе настаје. Нови производни односи и планска привреда допринеће да се ове супротности смање и најзад уклоне. Ми ћемо овде ука-

зати још само на то, који су конкретни привредно-географски проблеми и шта би требало предузети у циљу њиховог решавања.

Пре свега, слив треба геолошки детаљно испитати и картирати. Ово је неопходно не само из теориских већ и из практичних разлога, утолико пре што неке појаве указују да у сливу има нешто руда гвожђа, сребра и олова и наслага угља. Затим треба исправити ток Раље; ово би се постигло просецањем њених меандера. Омладина је после ослобођења добровољним радом просекла неке меандре низводно од Радинца; међутим, то је потребно учинити и узводно од овог села. Просецањем меандера и исправљањем тока избегле би се катастрофалне летње поплаве јер би вода брже отицала и не би се изливала. У даљој перспективи режим ове реке могао би се донекле регулисати пошумљавањем њеног изворишта, као и изворишта њених притока. Пре тога морало би се забранити орање стрмијих пладина са којих мање или веће бујице односе растресити покривач. Дуж реке треба изградити беведе а у алувијалној равни прокопати канале којима би се исушиле мочваре. И кроз алувијалну раван Језаве — око Липа и Вранова — потребно је прокопати канале. Њима би требало обухватити и напуштене меандре, који су легло комараца и болести. Пошто би се зељиште исушило и заштитило од поплава, могло би се разорати и двојако користити: за гајење поврћа или пићних биљака (детелине, сточне репе и мухара Поврће треба гајити око доњих токова Раље и Језаве, тј. ближе потрошачким средиштима Смедереву и Пожаревцу, а нарочито у Годомину. Пићне биљке, међутим, могу се гајити и узводно и низводно, нарочито детелина и мухар. Гајење ових биљака је корисније него одржавање ливада и пашњака влажних делова у којима су траве киселе и мање хранљиве. Сејање пићних биљака омогућило би зимску исхрану стоке и развој савременог сточарства и млекарства; за ову привредну грану сељаци имају велики интерес, што показују сточарске селекциске и млекарске задруге које су самоиницијативно основали још пре Другог светског рата.

Тако би се побољшало снабдевање околних градова не само поврћем, него и млеком и млечним производима. С друге стране, већи број стоке омогућио би сељацима веће ђубрење њива а ово би утицало на повећање приноса појединих култура.

Родно тле и повољна клима пружају могућност даљег проширења и унапређења воћњака. А обиље воћног, багремовог и ливадског цвета може послужити као врло солидна база за развој пчеларства.

Пошто у сливу добро успева кукуруз, то би се могло још више развити савремено свињогојство.

Треба нарочито истаћи да у овој претежно земљорадничкој области постоје врло повољни услови за развој прехранбене индустрије. Ово нарочито важи за фабричко конзервирање воћа и

поврћа тј. оних производа, који се извозе у знатним количинама, а који би се могли рационалније искористити ако би се прерађивали.

Најзад, убудуће се мора много више водити рачуна о саобраћају, нарочито колском. Јер, привреда изискује бржи и лакши пренос добара а то се може постићи само онда, када се путеви буду добро одржавали тј. уредно насипали. Нарочито треба настојати да се изгради солидан пут долином Раље од истоименог места до Колара, јер пијачних дана туда сељаци одлазе колима у Смедерево и Пожаревац. Када се за јаких кишла дебео глиновити покривач раскваси, онда се кола тешко крећу постојећим сеоским путевима, те сељаци из западних села тада много ређе излазе на пијаце.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ј. Жујовић: Геологија Србије I, Београд 1893.
2. Б. Дробњаковић: Смедеревско Подунавље и Јасеница (из „Насеља и порекло становништва“ књ. 19, Београд 1925).
3. Ј. Цвијић: Језерска пластика Шумадије, Глас Српске краљевске академије, LXXIX, Београд 1909.
4. М. Милосављевић: Температурни и кишни односи у НР Србији, Годишњак Пољопривредног факултета за 1949 год.
5. А. Стебут: Земљишта Дрино-Саво-Моравске области.
6. Бертрандон де ла Брокијер: Путовање преко Мора, Београд 1950.
7. Т. Р. Ђорђевић: Из Србије кнеза Милоша, Београд 1924:
8. Б. Ж. Милојевић: Долина Велике Мораве, Зборник радова XV Географског института САН књ. 3, Београд 1951.
9. В. Карић: Србија, Београд 1887.
10. Државопис Србије за 1866 год.
11. Джавопис Србије за 1874 год.
12. Др. Никола Вучо: Привредна историја народа ФНРЈ, Београд 1948.
13. М. Милићевић: Кнежевина Србија, Београд 1876.
14. Др. Милисав Лутовац: Привредно-географска карактеристика слива Јасенице.
15. Олга Врховац: Утицајне сфере градова у долини Велике Мораве (рукопис, стр. 29).

Résumé

MILORAD VASOVIĆ

TRAITS DISTICTIFS DE LA GÉOGRAPHIE ÉCONOMIQUE DES BASSIN DE LA RALJA ET DE LA JEZAVA

Ce travail examine dans leurs grands traits quelques branches de l'activité économique dans le bassin étudié, qui se trouve entre la plaine moravienne de Požarevac à l'E, la plaine danubienne de Smederevo au N, le bassin de la Jasenica au S. et la hauteur de Percan à l'O.

La plus grande partie de la superficie du bassin, c'est-à-dire 36.000 ha (qui en représentent les 3/4) est occupée par la culture — champs, jardins, vergers et vignobles. Le blé et la maïs sont cultivés un peu partout dans le bassin: en 1951, le maïs couvrait plus de 3.000 ha de plus que le blé. Dans les plaines alluviales de la Jezava, de la Rajka et de la Konjska Reka, on fait pousser des légumes. Aux environs de Smederevo, c'est une vraie culture maraîchère destinée à la vente dans la ville, tandis que dans les villages qui s'égrènent le long des rivières, on cultive les légumes surtout pour les besoins domestiques.

Un terrain doucement ondulé, une terre fertile de composition variée et des conditions favorables de climat permettent la culture de toutes sortes de fruits, récoltés sur une surface de plus de 1.600 ha. Au premier rang viennent les prunes dites „hongroises“. En outre, les pommes et les noix jouent un grand rôle dans l'économie du pays, comme aussi, depuis quelque temps, les cerises, merises et pêches. Ces fruits sont exportés.

Les vignobles représentent une des ressources les plus importantes de cette petite région. La vigne trouve là, en effet, des conditions pédologiques et climatiques tout-à-fait favorables. Sur plus de 1.800 ha on y fait venir différentes espèces de raisins de table dont la plus connue est le „raisin blanc de Smederevo, de souche américaine. Le foulage et le pressurage du raisin se font quelquefois pour les besoins domestiques, mais la plus grande partie du raisin est exportée dans d'autres régions du pays ou même à l'étranger.

De nombreux marais et des méandres abandonnés, joints à l'abondance particulière au pays et aussi à une large demande sur le marché, ont permis un important élevage de volaille. Nombre de paysans exportaient autrefois leurs dindes à Velika Plana ou à Jagodina. Dans bien des villages, l'agriculture, ancienne ressource de la région, s'est relevée.

Bien qu'il n'y ait que peu de prés et surtout peu de pâturages, on élève presque toute les variétés de bétail. Parmi les bovins, on donne la préférence aux vaches, qui ont l'avantage de donner leur lait. Comme petit bétail, ce sont les porcs et les moutons qui ont le plus d'importance. On accorde de plus en plus d'attention à l'élevage du porc, surtout depuis qu'on l'engraisse au maïs. Les coopératives paysannes de production, qui existent dans la plupart des vallages, ont construit de vastes porcheries modernes, dans lesquelles on engraisse les porcs par centaines et par milliers. Les moutons, en été, et dans la journée, sont enfermés dans des „parcs“, pâturages clos dans lesquels ils demeurent jusqu'au moment où le berger revient des champs.

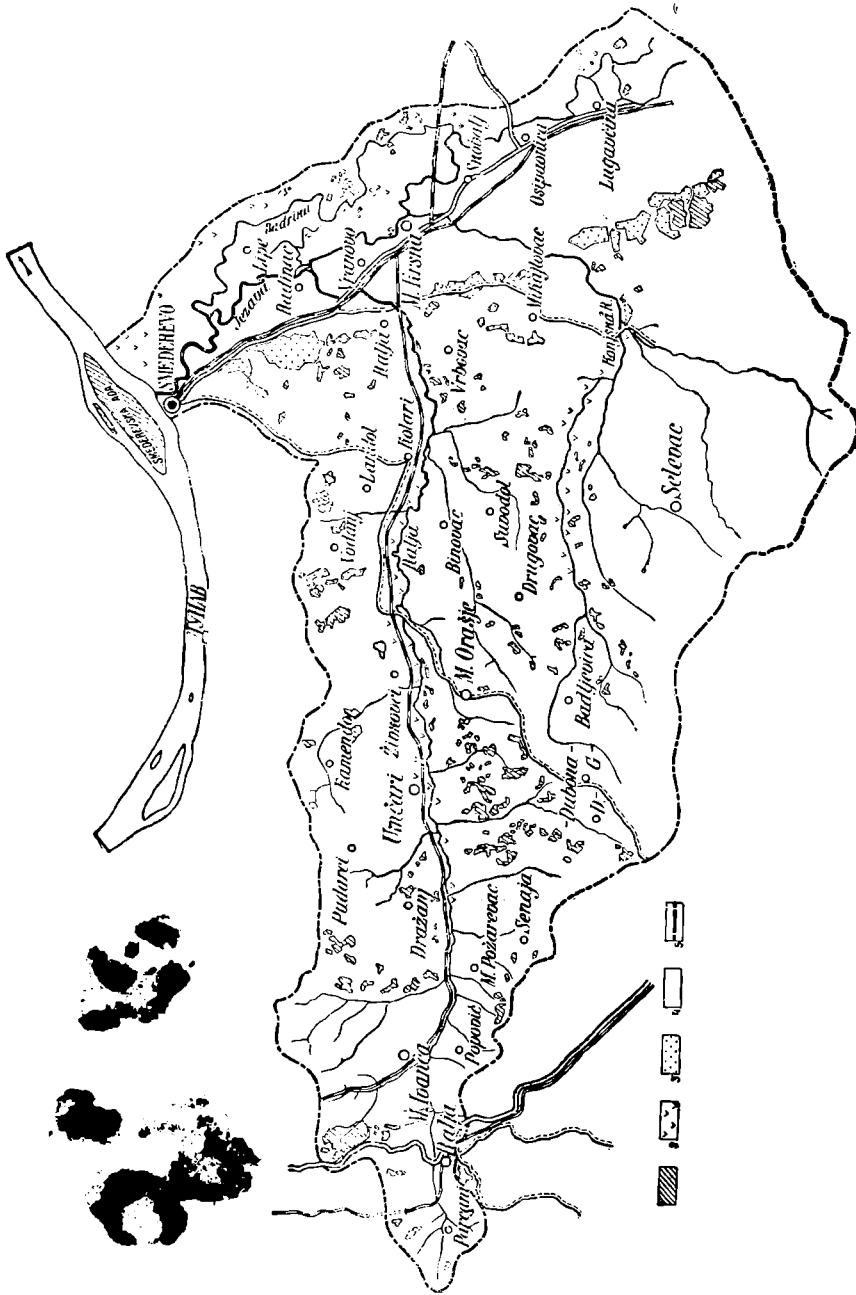
La variété des ressources économiques, et surtout l'afflux des capitaux, comme aussi les qualités topographiques particulièrement favorables du bassin, ont permis d'y établir d'excellentes voies

de communication. Il est traversé par trois voies ferrés et par plusieurs routes.

Un grand nombre de paysans, dont les terres sont trop petites pour les faire vivre, s'occupent à des travaux agricoles auxiliaires et salariés. Les uns louent leurs bras à des paysans riches, les autres trouvent à s'employer sur la voie ferrée, ou dans les fabriques de Smederevo ou de Racovica.

Le commerce de ce bassin a passé par plusieurs phases d'évolution. Au temps où Smederevo était une „station d'exportation“, c'est par cette ville qu'on exportait le blé et les porcs engraisés. Après 1918, elle perdit cette fonction; aussi le blé et les prunes destinés à l'exportation furent dirigés sur Kolari, Umčari, Mladenovac et Belgrade. Après la deuxième guerre mondiale, la production fut d'abord soumise au rachat obligatoire par l'Etat; à présent, et depuis 1951, ce sont les paysans eux-mêmes qui portent presque tous leurs produits sur les marchés voisins. Le plus grand centre économique, c'est-à-dire le marché le plus important est Smederevo. Smederevo en effet n'était pas étouffé en 1918, mais il s'est transformé, de station d'exportation, en un centre actif, industriel et par là même consommateur.

Si l'on veut faire progresser l'économie du pays, voici les mesures qu'il est nécessaires de prendre: raccourcir le cours de la Ralja, élever des digues et creuser un canal; dans la plaine alluviale qui serait ainsi asséchée, on pourrait cultiver des plantes fourragères (luzerne, betterave fourragère, etc); qui permettraient de développer l'élevage, c'est-à-dire l'industrie laitière. En outre, on pourrait y cultiver aussi les légumes. Enfin, dans la vallée de la Ralja, il faut construire une route qui relierait le bassin à Smederevo et à Požarevac.

Ск. 1. — Слив Раље и Језаве — 1. шуме; 2. ливаде; 3. виногради; 4. њиве; 5. граници слива